

บทที่ 4

รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตในพุทธปรัชญาตามพุทธศาสตร์ในอรรถถาธรรมบท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้นำสารัตถธรรมจากเรื่องเล่าในอรรถถาธรรมบทมาวิเคราะห์ เพื่อประยุกต์เป็นรูปแบบในการแก้ปัญหาชีวิตมนุษย์ สังคม โลก ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีเชิงปรัชญา ซึ่งให้เห็นประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้ง 4 ด้าน ประกอบด้วยด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และสติปัญญา นำไปสู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ การหลุดพ้นจากทุกข์ ทั้งในแง่ที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ มีสารัตถะที่ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ตามลำดับ ดังนี้

1. วิเคราะห์พุทธปรัชญาในอรรถถาธรรมบทเพื่อพัฒนาด้านร่างกาย
2. วิเคราะห์พุทธปรัชญาในอรรถถาธรรมบทเพื่อพัฒนาด้านสังคม
3. วิเคราะห์พุทธปรัชญาในอรรถถาธรรมบทเพื่อพัฒนาด้านอารมณ์
4. วิเคราะห์พุทธปรัชญาในอรรถถาธรรมบทเพื่อพัฒนาด้านปัญญา

วิเคราะห์พุทธปรัชญาในอรรถถาธรรมบทเพื่อพัฒนาด้านร่างกาย (กายภาวนา)

การนำหลักพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านร่างกายนี้ เพื่อพัฒนาอินทรีย์ 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ให้รู้จักสำรวจระมัดระวังคุ้มครองตนเอง ไม่ให้ก่อโทษทางร่างกาย อีกทั้งต้องรู้จักปรับธาตุขันธ์ให้เข้ากับบริบทสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสมด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์แต่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

พุทธอภิปรัชญาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านร่างกาย

การพัฒนาเชิงบุคคลิกภาพทั่วไปนั้น จะมุ่งไปที่การพัฒนาแบบแยกส่วนทีละด้าน เมื่อด้านนั้นสมบูรณ์ จึงจะพัฒนาด้านต่อไป ส่วนการพัฒนาในมุมมองทางพระพุทธศาสนา จะเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม มิได้มุ่งไปที่ละด้านเช่นนั้น และมีได้เน้นย้ำไปถึงสิ่งที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส แต่จะพยายามสอนย้ำการปลุกฝัง และฝึกอบรมให้ตระหนักในคุณค่าด้านความจริง ความถูกต้อง ดิถัมและประโยชน์เกื้อกูล ในลักษณะที่ให้มองเห็นสิ่งที่อยู่ใกล้ เกิดขึ้นจริง เป็นจริง เห็นจริง และ

สัมผัสได้จริงในชีวิตปัจจุบัน เป็นไปตามหลักการอาศัยกันและกันเกิดขึ้นของสิ่งทั้งปวง เป็นกฎแห่งชีวิตและกฎธรรมชาติ เป็นหลักความจริงที่มีอยู่แล้วโดยหลักธรรมชาติ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามกระบวนการแห่งวงล้อชีวิตที่ไม่มีการหยุดหย่อนใด ๆ แบบสันตติของสิ่งที่เป็นกายภาพอย่างไม่มีเปลี่ยนแปลง อีกทั้งพระพุทธรูปศาสนาก็ไม่ได้สอนให้มองโลกเป็นแบบ “พุทธสนะนิยม” คือ มองโลกในแง่ร้าย แม้จะสอนเน้นไปที่เรื่องทุกข์ เพราะทุกข์นั้นถือเป็นบันไดขั้นแรกที่ทุกคนสามารถมองเห็น จับต้อง และรับรู้ได้ง่ายโดยไม่ต้องอธิบาย ในขณะที่เดียวกันพระพุทธรูปศาสนาก็ไม่ได้สอนให้มองโลกในแง่ “พุทธสนะนิยม” แต่พระพุทธรูปศาสนาเป็นแบบ “สัจนิยม” คือ สอนให้มองโลกตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ ที่เกิดขึ้น ด้วยกระบวนการความเป็นเหตุเป็นผล เพราะฉะนั้น เมื่อมองในลักษณะนี้ เข้าใจเช่นนี้ได้ ก็จะสามารถอยู่อย่างปกติสุข สงบสุข และเข้าถึงอิสระสุข หรือบรมสุข คือ “พระนิพพาน” ได้

พุทธญาณวิทยาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านร่างกาย

คดีด้านญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge) ในพระพุทธรูปศาสนานั้น เจาะจงถึงความรู้สิ่งที่เป็นสาระประโยชน์ ดังข้อความที่ปรากฏในยมกวรรค แห่งอรรถกถาธรรมบท (ขุ.ธ.25/11/11) ความว่า “ชนเหล่าใดมีความรู้ในธรรมอันหาสาระมิได้ว่าเป็นสาระ และมีปกติเห็นในธรรมอันเป็นสาระว่าไม่เป็นสาระ ชนเหล่านั้นมีความดำริผิดเป็นโคจร ย่อมไม่บรรลุนิพพานอันเป็นสาระ ชนเหล่าใดรู้ธรรมอันเป็นสาระโดยความเป็นสาระ และรู้ธรรมอันหาสาระมิได้โดยความเป็นธรรมอันหาสาระมิได้ ชนเหล่านั้นมีความดำริชอบเป็นโคจร ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นสาระ...ชีวิตของมนุษย์นั้นย่อมต้องมีการเรียนรู้ตลอดเวลา ทั้งที่บางครั้งจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตามที และถือเป็นส่วนสำคัญที่จะส่งต่อการดำเนินชีวิตเกิดการพัฒนา เมื่อชีวิตเกิดการพัฒนามีคุณภาพสมบูรณ์เต็มทีอย่างจริงแท้แล้ว จะช่วยกระตุ้นให้บุคคลเกิดความกระตือรือร้นคิดที่จะปรับปรุงตนเองไปในทิศทางที่ดี รู้จักใช้ปัญญาอย่างมีเหตุผลตามหลักคุณธรรมจริยธรรม พร้อมทั้งจะช่วยเหลือสังคมให้ได้รับความสงบสุขตามไปด้วย เพราะชีวิตประกอบด้วยรูปขันธ์และนามขันธ์หาสาระประโยชน์อันใดยังไม่ได้ ต่อเมื่อบุคคลได้ใช้ชีวิตนั้นพัฒนาตนเองทั้งทางกาย สังคม อารมณ์ และปัญญา ให้รู้ยิ่งเห็นจริงในพระสัทธรรม แสวงหาทางออกจากสังสารวัฏเพื่อบรรลุนิพพานที่ไม่เกี่ยวกับโลกียสุขอีก จึงจะนับได้ว่ารู้จักพัฒนาชีวิตให้มีคุณภาพ มองโลกตามหลักพุทธปรัชญาในแง่ของความเป็นจริง ทั้งด้านคุณ ด้านโทษ และด้านออกจากโลก แล้วปฏิบัติได้ถูกต้อง จะช่วยให้เข้าใจแนวคิดของพระพุทธรูปศาสนาที่ซึ่งรอบด้านมากขึ้น เกิดความคิดที่ชัดเจน (Clear idea) ด้วยการให้เหตุผลชักใช้ไล่เลียงหาข้อสรุปที่ถูกต้องเป็นจริงสูงสุดจนเข้าถึงปฏิเวธธรรมในที่สุด

พุทธจริยศาสตร์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านร่างกาย

การนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตด้านร่างกาย ในภาวะสังคมปัจจุบัน ที่ก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบ ทั้งต่อปัจเจกภาวะและสังคมภาวะอย่างหลากหลาย ต้องใช้กรอบของศีล กุศลกรรมบถ และอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นฐานรากสนับสนุนการพัฒนา เพราะการพัฒนาชีวิตนั้น ต้องมีการกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน หากไร้เป้าหมายเสียแล้ว ก็ยากที่จะทำให้สิ่งที่หวังเกิดความสำเร็จได้ กลายเป็น “ค่าน้ำพริกละลายแม่น้ำ” อันเป็นการสูญเปล่า เนื่องจากภาวะชีวิต สังคม และโลกมีเหตุปัจจัยหลากหลายที่ส่งผลกระทบต่อร่างกาย การพัฒนาระมัดระวังไม่ให้ชีวิตจมอยู่กับสิ่งเชิงลบที่สังคมโลกต่างพยายามหนีห่างนั้น จัดเป็นบ่อเกิดแห่งการพัฒนาชีวิตอย่างมีคุณภาพ ที่ถูกต้อง ดีจริง ดังนั้น เมื่อโอกาสด้านต่าง ๆ เทียบพร้อมสมบูรณ์มนุษย์ก็ควรเร่งเก็บเกี่ยวโอกาสอันแสนสั้นนั้น สร้างสาระประโยชน์เก็บไว้เป็นทุนชีวิตในวันข้างหน้า เพราะโอกาสเช่นนั้นมิได้รอคอยหรือเวียนมาดังที่เราปรารถนาได้ง่ายนัก พุทธจริยศาสตร์ส่วนที่เป็นปรากฏการณ์ทางจริยธรรม แสดงให้เห็นความเจริญความเสื่อมของสังคมในแต่ละยุค เช่น กรณีเรื่องเล่าเชิงบุคลาธิษฐาน และธรรมาธิษฐานในอรรถกถาธรรมบท มีประเด็นปัญหาทางจริยธรรมที่ได้รับการวินิจฉัยเป็นข้อยุติแล้วในสมัยพระพุทธเจ้า ดังกรณีของพระเจ้ากัปปบาลเถระที่เดินจงกรมเหยียบแมลงค่อมทองตาย พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัยแล้วว่าไม่ได้มีเจตนา ไม่เป็นปามาติบาต กรณีนายเพชรฆาตคราแดงผู้ทำหน้าที่ประหารนักโทษมานาน ตายไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการทำหน้าที่ ไม่ได้มีเจตนาที่จะฆ่า อีกกรณีหนึ่ง คือ การฆ่าแพะเป็นจำนวนมาก เพื่อทำบุญอุทิศให้ญาติที่ตายไปแล้ว ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า การฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากแล้วบำเพ็ญทานชื่อว่ามตกัตถ์ย่อมไม่มีความเจริญอะไร ๆ แม้คนทั้งหลายทำด้วยหวังจะบำเพ็ญบุญอุทิศให้ผู้ตาย ไม่มีเหตุผลใด ๆ ที่จะรองรับความชอบธรรมของการได้สิ่งดี ๆ สำหรับตัวเองโดยการสูญเสียของผู้อื่น เช่น กรณีการฆ่าสัตว์เพื่อเอาเนื้อมาปรุงอาหารถวายพระสงฆ์ การฆ่าสัตว์บูชาโยคีเพื่อให้ตัวเองพ้นเคราะห์ภัย เป็นต้น

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกแสดงธรรมแก่ประชาชนในท่ามกลางปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นประเด็นทางจริยธรรม และหรือเป็นประเด็นปัญหาทางจริยธรรมตลอดเวลา นำมาสู่การยกข้อบัญญัติทางจริยธรรมที่มีการถือปฏิบัติกันอยู่ในยุคนั้นขึ้นมาแสดงตลอดเวลา เช่น กรณีของจูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล หรือมีการสร้างบทบัญญัติทางจริยธรรมขึ้นมาใหม่ เช่น กรณีภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ หรือการรวบรวมเรียบเรียงแล้วจัดระบบทางจริยธรรมขึ้นมาใหม่จากของเดิมที่มีอยู่แล้ว เช่น กรณีเบญจศีล อุโบสถศีล และทศศีล ท้ายที่สุด คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงและบัญญัติเป็นเวลา 45 พรรษา จำนวนทั้งสิ้น 84,000 พระธรรมขันธ์ สามารถจัดเป็นระบบพุทธจริยศาสตร์ที่มีความสมบูรณ์ครอบคลุมทั้งนัยเชิง

คุณธรรมและจริยธรรม นำมาบูรณาภาพเป็นมรรควิธีแห่งการพัฒนาชีวิตด้านต่าง ๆ ทั้งในเชิงปัจเจก ภาวะ และสังคมภาวะให้ก้าวสู่ความมีคุณภาพอย่างสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอทฤษฎีทาง พระพุทธศาสนาเป็นฐานรากในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้มีคุณภาพขึ้น ได้สมดังมโน หมาย เพราะมีคุณค่ามุ่งให้มนุษย์เข้าถึงสังขาร สภาวะธรรม และปรมาตถธรรมทุกแง่มุมตามสภาพ ความเป็นจริงของสรรพสิ่ง หลักการดังกล่าวมีชัดเจนแล้วในอรรถกถาธรรมบท

วิเคราะห์พุทธปรัชญาในอรรถกถาธรรมบทเพื่อพัฒนาด้านสังคม (ศีลภาวนา)

การนำหลักพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านสังคมนี้ เพื่อปรับ ความประพฤติ หรือรูปลักษณะภายในให้เกิดความเรียบร้อยดีงามอย่างมีคุณภาพ และปฏิบัติตามกฎ กติกา มารยาท หรือระเบียบวินัยทางสังคม อันเป็นมรรควิธีในการอยู่ร่วมกันโดยไม่ก่อความ เดือดร้อน รุนแรงวายเป็นภัยแก่ปัจเจกภาวะและสังคมภาวะ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์แต่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

พุทธอภิปรัชญาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านสังคม

การพัฒนาคุณภาพชีวิตในสังคมตามแนวทางพุทธอภิปรัชญา จุดมุ่งหมายหลักก็เพื่อให้ มนุษย์สามารถเข้าใจสภาวะที่เป็นจริงในการพัฒนาชีวิตให้ถูกต้องตามหลักความจริง ที่จะทำให้มี ชีวิตอยู่อย่างยืดหยุ่นแต่ไม่ห่อหุ้มหรือตึงเกินไป มีความสุขพอสมควรแก่ภาวะและฐานะของตน ให้สอดคล้องกับการพิจารณาโลกและทำความเข้าใจโลกที่ดี การพิจารณาชีวิต เรียนรู้ชีวิต และทำ ความเข้าใจชีวิตที่ดี ต้องใช้โลกทรรศน์และชีวิตทรรศน์ตามแบบไตรลักษณ์ ประกอบด้วยวิธีวิเคราะห์ ตามแบบปฏิจกสมุပ္บาทเสมอไปจึงจะสามารถพิจารณา เรียนรู้ และทำความเข้าใจโลกและชีวิตตาม สภาพความเป็นจริงของสรรพสิ่งได้ โดยพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้กระทำจากง่ายไปหายาก จาก ขึ้นต้นไปหาขั้นปลาย จากที่ต่ำไปสู่ที่สูง จากตัวเราไปสู่โลกภายนอก จากจิตวิสัยไปสู่กาวสัย โดย มีจุดยืนอยู่ที่สังขาร เพื่อทำความเข้าใจวิธีการพัฒนาชีวิตมนุษย์ให้ใกล้ความเป็นสัจจะภาวะสูงสุด ของช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ที่ต้องประสบกับภาวะวิถิโลก เช่น การกิน การนอน การต่อสู้ การเจ็บป่วย เป็นต้น มีความผิดหวังบ้าง สมหวังบ้าง ดังกล่าวนี้ ปรากฏเป็นที่ประจักษ์ชัดในเรื่อง นางกิสสาโคตรมี มนุษย์จึงไม่ควรมองอะไรในแง่เดียว เพราะสิ่งที่เราคิดว่าไม่ จะต้องมီးอะไรที่ใช้อยู่ บ้างเหมือนกัน การมองโลกอย่างรู้ลึกและเข้าถึงนัยแห่งความจริงบนฐานคิดทางปรัชญานั้น มี จุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขปัญหาชีวิตให้หลุดเข้าไปสู่วงโคจรของการพัฒนาความเป็นมนุษย์อย่าง สมบูรณ์ จำนงค์ ทองประเสริฐ (2551: 243) ได้เสนอแนวคิดไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแก้ปัญหาที่ตัวเหตุ

ไม่ได้แก้ที่ตัวผล เหมือนต้นไม้ที่มีผลเป็นพิษ พอมันออกผลมาแล้ว เราก็เก็บผลมันทิ้ง ปีหน้ามันก็ออกมาให้เราเก็บอีก และถ้าผลเอเก็บไม่หมด คนไปกินเข้าก็ตายพอดี มีวิธีอย่างเดียวกันเท่านั้นคือต้องตัดไฟแต่ต้นลมโดยการ โคนมันทิ้งเสียอย่าให้ผลิผลออกมาอีก เป็นการแก้ปัญหาที่ต้นตออย่างได้ผลกว่าหลาย ๆ วิธี

พุทธญาณวิทยาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านสังคม

พุทธญาณวิทยา มุ่งมองสรรพสิ่งบนพื้นฐานความเป็นจริงที่แท้จริงตามหลักไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง และไร้ตัวตน ทุกอย่างล้วนเกิดจากการปรุงแต่งของเหตุและปัจจัยในตัว เมื่อหมดเหตุและไร้ปัจจัยเสียแล้ว สรรพสิ่งก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะชีวิตมนุษย์จะเข้าสู่ภาวะความสมดุลได้ ต้องมีความเพียบพร้อมทั้งในแง่การดำเนินชีวิตในสังคม และการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายบางอย่าง และไม่ควรรีไ่มเียงไปในฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด เนื่องจากมนุษย์มีอาชีพที่อยู่โดดเดี่ยวในโลกยุคปัจจุบันนี้ได้ จำเป็นต้องอาศัยศาสตร์อื่น ๆ หรือต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น อีกทั้งต้องก้าวข้ามความอหังการมมังการว่า ตนเองเก่ง สามารถอยู่ได้ด้วยตัวของตนเองเสีย จัดเป็นฐานรากสำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านต่าง ๆ โดยมุ่งปฏิบัติตนให้มีความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพะ ที่เรียกว่า อธิศีลสิกขา ฝึกหัดพัฒนาด้านคุณภาพและสมรรถภาพด้านอารมณ์จิตใจ ที่เรียกว่า อธิจิตตสิกขา และมุ่งเน้นไปที่การฝึกปรือพัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงความหลุดพ้น มีจิตเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ที่เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา ไตรสิกษาดังกล่าวเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการพัฒนาตนเพื่อไปสู่เป้าหมายทั้งระดับโลกิยะและโลกุตตระ เพราะเป็นฐานรากแห่งการยกคุณภาพจิตขึ้นสู่ระดับสูงไปตามลำดับ เป็นมรรควิธีในการพัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายเชิงคุณภาพ อีกนัยหนึ่ง ไตรสิกขาเป็นองค์ประกอบสำคัญในกระบวนการพัฒนาตน เพื่อไปสู่เป้าหมายทั้งระดับโลกิยะและโลกุตตระ เพราะเป็นฐานรากแห่งการยกคุณภาพจิตขึ้นสู่ระดับสูงไปตามลำดับจากปัจเจกภาวะสู่อริยภาวะได้ อันศีลที่บริสุทธิ์บริบูรณ์จะนำผู้รักษาให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีได้ โดยพินิจเห็นตัวอย่างนิทานในอรรถกถาธรรมบท ภาค 2 (2551: 152-163) ว่า ท้าวสักกะสมัยเกิดเป็นมฆมาณพ มีภรรยา 4 คน คือ สุนันทา สุจิตรา สุธรรมา และสุชาดา ในภรรยา 4 คนนั้น นางสุธรรมาสร้างช่อฟ้าในศาลาพักร้อน นางสุนันทาสรางสระโอบกษณิให้คนได้อาบน้ำและดื่มกิน นางสุจิตราสร้างสวนดอกไม้ให้คนได้ชื่นชม ทั้ง 3 คนตายไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนนางสุชาดาไม่ได้สร้างอะไร นั่งประดับแต่งตัวให้เวลาผ่านไป ตายไปเกิดเป็นนกยางที่ชอกกฐเขาแห่งหนึ่ง ท้าวสักกะเพราะความสงสารอยากให้นางเกิดในสุคติ จึงได้แนะนำให้นางนกยางรักษาศีล 5 ตั้งแต่นั้นมานางถือปฏิบัติรักษาศีลอย่างเคร่งครัด กินแต่ปลาตายเท่านั้น เมื่อหาปลาตายไม่ได้ก็อดอาหารซุบผอม จนตายไปเกิดเป็น

ลูกสาวช่างทำหม้อในเมืองพาราณสี ถือปฏิบัติรักษาศีล 5 อย่างเคร่งครัด ตายไปเกิดเป็นลูกสาวของ เวปจิตติผู้เป็นหัวหน้าอสูร ต่อมาทำวสัฏกะได้ไปนำตัวมาอยู่ด้วยในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ การเกิดเป็นนกยางเป็นการเกิดในทุกคติ นางนกยางรักษาศีลตายไปเกิดเป็นมนุษย์และธิดาอสูรตามลำดับ นั่นคือการพ้นจากทุกคติไปสู่สุคติ จากอุทาหรณ์ดังกล่าว เห็นได้ว่าพุทธจริยศาสตร์เป็นมรรควิธีที่จะสามารถพัฒนาชีวิตไปสู่เป้าหมายคุณภาพในระดับต่าง ๆ ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ เช่นที่ปรากฏอยู่ในบทสรุปเบญจศีลว่า “สีเลน สุคติ ынติ สีเลน โภกสมปทา สีเลน นิพพุติ ынติ...ฯ” แปลว่า บุคคลยอมไปสู่สุคติก็เพราะศีล มีความสมบูรณ์ด้วยโภกทรัพย์ก็เพราะศีล ย่อมบรรลุนิพพาน (ความดับเย็น) ก็เพราะศีล” ข้อความนี้แสดงเป้าหมายไว้ 3 ประการ คือ สุคติ ความสมบูรณ์ด้วยโภกทรัพย์ และพระนิพพาน เป้าหมายระดับโลกิยะหรือระดับวิถีชีวิต คือ 2 ข้อแรก ส่วนข้อสุดท้ายเป็นเป้าหมายระดับโลกุตระหรือระดับอุคคติ

ท่ามกลางกระแสสังคมที่เปลี่ยนผ่านสู่ยุคสมัยใหม่นี้ ทำอย่างไรจึงจะยกระดับคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ได้อยู่ได้ อยู่รอด อยู่เป็น และอยู่ดีกินดีอย่างมีความสุข โดยอาศัยหลักแห่งเหตุผลในการปรับเปลี่ยนมิติภายนอก 2 ด้าน อันประกอบด้วย ด้านความประพฤติทางกาย และด้านพฤติกรรมอันดีงามที่ฉายบอกถึงความเป็นผู้มีศีล เพราะผู้มีศีลย่อมอยู่เป็นสุข มีชีวิตราบเรียบ ประกอบด้วยเมตตากรุณา ไม่กระทำการอื่นใดที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน และประการหนึ่งคือ มิติภายในอีก 2 ด้าน ได้แก่ ด้านจิตใจ ส่อถึงความคิดที่แยบคาย สงบ ผ่องใส คล่องตัว ดำเนินชีวิตอย่างรู้เหตุรู้ผล โดยมีสติสัมปชัญญะกำกับนำทาง และด้านปัญญา สะท้อนความคิดและความเห็นที่ถูกต้อง ดีงาม รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรมิควร รู้ในสิ่งที่ประเสริฐและมีใช้ประเสริฐ อุปถัมภ์นำพาชีวิตให้สามารถดำเนินไปตามเส้นทางอันประเสริฐล้ำค่าด้วยค่าความดีงาม อนึ่ง การตระหนักรู้ว่าสิ่งใดควรคิดควรทำ สิ่งใดไม่ควรคิดไม่ควรทำ จะช่วยสร้างระเบียบในเรื่อใจ เพราะเมื่อจิตใจมนุษย์ประเสริฐดีงามด้วยธรรมแล้ว ย่อมเกิดก่อการปรับเปลี่ยนภาวะสังคมและโลก ยกกระดับวิถีชีวิตให้เจริญอย่างมีคุณค่า คุณภาพ คุณประโยชน์อย่างอื่นก็เกิดตามมาในสังคม ในฐานะที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องราวในอรรถกถาธรรมบทมา สะท้อนให้เกิดการมองเห็นแง่มุมที่ซ่อนอยู่ในเรื่องราวเชิงบุคลาธิษฐาน นับได้ว่าเป็นวิถีโลกเดียวกัน เพียงแต่ต่างมิติช่วงเวลาออกไปเท่านั้น นำมาเป็นมุขคิดพัฒนาชีวิตให้เจริญมั่นคงอย่างมีคุณภาพท่ามกลางสังคมโลกได้ เพราะผู้ที่ได้รับการฝึกฝนพัฒนาตนเองดีแล้วย่อมจะได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐทั้งทางโลกและทางธรรม ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอสาระตะในอรรถกถาธรรมบทมาเป็นเครื่องมือเจียรไนวิถีแห่งชีวิต ให้สังคมเกิดการเรียนรู้เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนาคุณภาพชีวิตในสังคมโลกาภิวัตน์ เพื่อการบรรลุสู่เป้าหมายแห่งปกติสุข สงบสุข และบรมสุขของชีวิตตามลำดับต่อไป

พุทธจริยศาสตร์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านสังคม

การพัฒนาชีวิตท่ามกลางกระแสโลกที่เมื่อแบกจะอยู่ต่ำ น่าจะอยู่กลาง วางจะอยู่สูง และแต่ละวันมีหลาย ๆ เหตุการณ์ที่เข้ามากระทบโดยที่มีอาจหลีกเลี่ยง มนุษย์ไม่อาจปรับเปลี่ยนปรากฏการณ์ทางสังคมให้เป็นไปตามความต้องการของตนได้ มีประเด็นคำถามที่ ประเวศ อินทอง ปาน (2557: 1) เขียนไว้ว่า “ชีวิตคืออะไร What is the meaning of life น้อยคนที่จะก้าวพ้นประเด็นเหล่านี้ และส่วนมากไม่รู้วิธีก้าวพ้น การคิดของคนถูกรอบงำและสะดุดล้มต่อเนื่องที่ผูกมัดและวนเวียนที่เหนียวแน่น อยู่ในวังวนและสลัดไม่ออก” มนุษย์จึงต้องใช้ชีวิตของตนเองเป็นฐานบัญชาการหลักในการเรียนรู้ให้เข้าใจตรงตามที่เป็นจริง และรู้เท่าทันต่อลักษณะแห่งความ “เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป” ของคู่ตรงข้ามนั้น ๆ ขณะต่อขณะ หรือขณะซ้อนทับขณะ ธรรมชาติชีวิตของมนุษย์ต้องอาศัยองค์ประกอบทั้งทางโลกและทางธรรมจึงจะสร้างคุณภาพให้เกิดขึ้นได้ ทางโลกมุ่งแต่แสวงหาความสุขความสบายในชีวิตปัจจุบันจนเดือดร้อนวุ่นวายทั่วไป ทางธรรมก็มุ่งแสวงหาความบริสุทธิ์สงบสุขแห่งร่างกาย สังคม อารมณ์ ปัญญา และแนวทางที่จะให้ชีวิตเกิดความยั่งยืน มนุษย์จึงมีเป้าหมายที่แตกต่างกันอยู่ 4 ประเภทคือ (1) ความต้องการทางกาย เช่น ต้องการอาหาร ต้องการยา เป็นต้น (2) ความต้องการทางสังคม เช่น ต้องการความเจริญก้าวหน้า ต้องการลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ต้องการเพื่อน เป็นต้น (3) ความต้องการทางจิต เช่น ต้องการความสุขความสบายใจ ต้องการพ้นทุกข์ เป็นต้น และ (4) ความต้องการทางปัญญา เช่น ต้องการศึกษาเรียนรู้ให้เกิดความเข้าใจ เข้าถึง เพื่อพัฒนาตนเองให้เกิดความเชี่ยวชาญเหนือคนอื่น ๆ ในเรื่องนั้น ๆ มนุษย์จึงไม่ได้มีชีวิตไปโดยเลื่อนลอย แต่เป็นไปอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ถ้าชีวิตของปัจเจกภาวะดี สังคมภาวะก็จะดีไปด้วย เพราะหลักพุทธจริยศาสตร์เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติตนที่สร้างสรรค์คนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งเป็นพื้นฐานให้บรรลุถึงเป้าหมายปลายทางสูงสุดแห่งชีวิตขั้นพื้นฐานที่ดีพร้อม อนึ่ง ชีวิตสังคมยุคโลกาภิวัตน์ วศิน อินทสระ (2549: 20) ได้เขียนไว้ว่า มนุษย์จะต้องมีหลักในการดำเนินชีวิต รวมทั้งข้อปฏิบัติที่จะทำให้เราเจริญขึ้น มีความก้าวหน้าในชีวิตตามสมควร ทั้งนี้ต้องหมายความว่าก้าวหน้าไปในทางที่ดีงาม ทางที่เป็นบุญกุศล ทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม วิถีชีวิต (The way of life) ที่เปี่ยมล้นด้วยอุดมคติเช่นนี้ จะช่วยส่งผ่านชีวิตให้ก้าวสู่ฝั่งแห่งความสุขต่อไปได้อย่างมั่นคง

สภาพสังคมไทยในปัจจุบัน ไม่ว่าสังคมเมืองหรือชนบท ล้วนปวิวรรตตนเอง หรือถูกสังคมปวิวรรต ด้วยการกลบกลืนสิ่งดั้งเดิมให้ดูเหมือนใหม่ในเวลาต่อมาก็มี ทำให้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงระหว่างอดีตกับปัจจุบันได้ชัดเจน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผ่านเชิงพฤติกรรมไม่ว่าจะเป็นค่านิยม แนวคิด จิตวิญญาณแห่งวิถีประเพณีพื้นบ้านวัฒนธรรมพื้นถิ่น หรือแม้แต่เศรษฐศาสตร์และการเมือง เกิดภาวะไหลเปลี่ยนเวียนต่างไปจากเดิมอย่างมาก ไม่เชิงว่าตามกระแส แต่อาจเรียกว่า

เป็นไปอย่างจับทิศทางยากด้วยซ้ำ ถึงอย่างไรเสีย เมื่อมีชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสแห่งโลกโซเซียลที่ ย้อนกลับให้เป็นดังเดิมไม่ได้ มนุษย์จึงต้องใช้สัญชาตญาณแห่งการอยู่รอดภายในกรอบสังคมบน พื้นฐานทางศีลธรรมแห่งมนุษย์ ขอมรับปรับตัวให้คุ้นชินกับปรากฏการณ์ดังกล่าวให้ได้ เพื่อให้ เข้าใจ เข้าถึง กระบวนการพัฒนา บนพื้นฐานความจริง ความถูกต้อง และความดี สามารถดำรงชีวิต อยู่อย่างปกติสุข สงบสุข และบรมสุขดังมโนหมาย การวิจัยครั้งนี้จึงทำให้ผู้วิจัยได้แก่งคิดมุมมองและ เกิดองค์ความรู้หลากหลายประเด็น เช่น คำสอนที่แสดงถึงวิถีชีวิตของมนุษย์โดยทั่วไปในบรรดกา ธรรมบท ที่แฝงเร้นด้วยสารัตถะอันลึกซึ้งอื่น ๆ เพื่อส่องมรรควิถีของผู้อื่นในสังคมปัจจุบันให้เห็น ทางเดินออกจากที่มีมืดมิด หรือส่องให้เห็นมรรควิถีแห่งความดีจริงที่จริงแท้ กำจัดความมืดมิดให้ สลายสิ้น เผยให้เห็นสิ่งที่ซ่อนอยู่ในความมืดมิดนั้นอย่างแจ่มชัด รวมทั้งส่องมโนธรรมศรัทธาให้ประจักษ์ แจ่มต่อโลกธรรมศรัทธาอันงดงามด้วยคุณค่าและความหมายเชิงคุณภาพ ก็ยังมีให้ได้ค้นหาค้นหาสนใจอีกไม่ รู้ลืม

การบริหารจัดการชีวิตอย่างสมดุล โดยใช้หลักพุทธธรรมมาปฏิบัติให้เกิดความเข้าใจ เข้าถึง เพื่อประยุกต์ใช้พัฒนาแก้ปัญหาชีวิตทั้งในส่วนร่างกาย สังคม อารมณ์ และปัญญา จะช่วย เห็นยวณาวินิชีวิตให้เกิดคุณค่า คุณประโยชน์ คุณธรรม และคุณภาพ ผันเปลี่ยนชีวิตในทิศทางที่ ถูกต้องดีจริงได้ การวางกรอบหรือรูปแบบก่อนทำการใด ๆ เป็นลักษณะกระตุกจิตสำนึกในการ พัฒนาหรือเป็นมรรควิถี (means) เพื่อก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดี ต้องอาศัยข้อปฏิบัติพื้นฐานที่เรียกว่า ศีลให้ซึมลึกเข้าสู่จิตสู่ใจเสียก่อน ดังที่ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช) (2558: 33) กล่าวไว้ ว่า ศีล จัดเป็นข้อปฏิบัติในศาสนาอย่างหนึ่งที่สังคมมนุษย์โบราณได้กำหนดขึ้นและถือปฏิบัติกัน โดยทั่วไป ศีลมิใช่เป็นของมนุษย์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ มิใช่เจ้าลัทธิหรือศาสนาใดบัญญัติขึ้น เป็นพิเศษเฉพาะในลัทธิหรือในศาสนาของตน แต่เป็นกติกาสังคมที่ยึดถือปฏิบัติกันมา โดยถือว่าเป็นกฎเป็นระเบียบที่ให้คุณมหาศาลแก่มนุษย์ ทำให้อยู่กันอย่างสงบ ทำให้มีอิสระ ทำให้ครอบครัว อบอุ่น มีความจริงใจต่อกัน ใ่วางใจกันได้ ไม่ต้องห่วงกังวลอะไรมากนัก จึงถือกันว่าศีลเป็นหลัก สากลที่ถือปฏิบัติกัน ผู้ที่ถือปฏิบัติตามได้เคร่งครัดก็ยกย่องว่าเป็นคนดี เป็นศรีสง่าของสังคม เป็นผู้ ที่ทุกคนให้การยอมรับยกย่อง ขอมให้เป็นหัวหน้า เป็นผู้นำ บุคคลผู้มีคุณธรรมความดีเป็นเบ้าหลอม จิตให้สำนึกรู้ในสารัตถะด้านบวกแล้ว ชีวิตจะไม่จมอยู่ในหล่มเหวแห่งบาปอกุศล การรักษาศีล 5 เป็นปฐมบทแห่งการครองชีวิตของปัจเจกภาวะตลอดถึงสังคมภาวะในอันที่จะช่วยจรโลงสังคม ใให้น่าอยู่และเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างปกติภาพ เพราะศีล 5 จัดเป็นศีลจัดระเบียบสังคม เป็น ศีลของปุถุชนชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ที่เกิดขึ้นนั้นก็เพราะมีผู้ประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา พระพุทธองค์ ทรงทราบจึงบัญญัติศีล หรือวินัยขึ้นบังคับไว้ เพราะถ้าขาดคุณธรรมของความเป็นมนุษย์แล้วจะ ไม่ใช่มนุษย์สมบูรณ์แบบ เป็นคนแต่ร่างกายขาดคุณธรรม ขาดศีลธรรมทุก ๆ อย่างก็หมดสภาพ วัฒนธรรมประเพณีก็ไร้ความหมายรวมทั้งกฎหมายบ้านเมืองก็หย่อนคุณภาพหรือสิ้นความศักดิ์สิทธิ์

ไปในที่สุด จะกลับกลายเป็นศาสนาในมือมาร อันธพาลถือกฎหมายคล้ายดังอาวุธร้ายอยู่ในมือคนชั่วคนโหด ลางแต่จะก่อความหายนะให้แก่สัตว์โลกทุกหย่อมหญ้า

พุทธจริยศาสตร์ เป็นเครื่องมือที่จะช่วยนำพาให้เกิดสารัตถภาพแห่งชีวิตที่ดีกว่าต่อไป พระพุทธองค์ทรงเน้นคุณภาพด้านจิตใจ เช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญจิตภาวนา ย่อมเกิดผลเป็นคุณภาพดี ถ้าการกระทำชั่ว ทรหื่นเห็นแก่ตัว ย่อมเกิดผลเป็นคุณภาพฝ่ายลบไป ทำให้การจะพัฒนาชีวิตเต็มไปด้วยปัญหาและความทุกข์ต่าง ๆ มนุษย์จึงต้องพัฒนาชีวิตให้รู้จักประพฤติปฏิบัติตนอยู่ด้วยความไม่ประมาท เพื่อบรรลุเป้าหมายปลายทางสูงสุด คือ พระนิพพาน อันเป็นธรรมเกษมสุขอย่างยอดเยี่ยม ดังที่ สมภาร พรมทา (2559: 106-107) เขียนไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎกว่า “ความสำคัญในการรักษาศีลหรือปฏิบัติตามศีล แยกออกได้เป็น 2 ด้าน คือการฝึกหัดขัดเกลาดตนเอง (เพื่อความก้าวหน้าในคุณธรรมที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป) อย่างหนึ่ง และการคำนึงถึงประโยชน์ของผู้อื่นหรือของสังคม อย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในวินัยของพระสงฆ์ท่านเน้นความสำคัญอย่างนี้ไว้หนักแน่น ความสำคัญอย่างแรกคือการฝึกหัดขัดเกลาดตนเองนั้นพอจะมองเห็นกันได้ชัดอยู่แล้ว ส่วนที่ควรย้ำไว้ ณ ที่นี้คือ การคำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมหรือของผู้อื่น” พร้อมกันนั้นก็ได้ยกทรรศนะนักเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า...คำสอนเรื่องศีลในพระพุทธศาสนานั้น ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนายอมรับว่ามีนัยทางสังคม ซึ่งก็แปลความหมายต่อไปได้ว่า หากเราต้องการหาสิ่งซึ่งการปรัชญาเรียกว่า “จริยศาสตร์สังคม” (social ethics) ในพระพุทธศาสนา เราก็ต้องเริ่มต้นที่เรื่องศีลนี้ แต่จริยศาสตร์สังคมของพระพุทธศาสนาจะวางอยู่บนหลักการทางปรมาตถ์ไม่ได้ เพราะในปรมาตถ์ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา มีแต่กระบวนการที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ ปรมาตถ์ธรรมนั้นอาจเหมาะสำหรับจริยศาสตร์ส่วนบุคคลเพื่อความหลุดพ้น หรือจริยศาสตร์ส่วนบุคคลแบบโลกุตระ ดังนั้น ศีล 5 แต่ละข้อจึงมีสารัตถะที่เป็นหลักประกันสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี หากสังคมใดไร้ศีลเป็นหลักยึด สังคมนั้นก็จะมีแต่ความเดือดร้อน วุ่นวาย เห็นแก่ตัว เมื่อนั้นความสงบสุขก็จะหมดไปในที่สุด ศีลจึงเป็นเบื้องต้นแห่งคุณูปการที่จะหนุนส่งภูมิจิตภูมิธรรมของมนุษย์ให้สูงส่ง หมายมุ่งพระนิพพาน อันเป็นการดับสังขาร โดยที่ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอย่างถาวร หมดทุกข์โดยสิ้นเชิงได้

การจะพัฒนาชีวิตให้เป็นไปตามเจตจำนง ทั้งระดับวิถีชีวิต และระดับอุดมคติ จำเป็นต้องมีความเข้าใจชีวิตที่สัมพันธ์กับโลกภายนอก ความคิดความชั่วเป็นเช่นไร และจะละความชั่วทำแต่ความดีอย่างไรจึงจะอำนวยประโยชน์ที่หวังไว้ เพราะสุขทุกข์ก็แฝงอยู่ด้วยกัน ผลัดกันแสดงบทบาท ดูการเปิดปิดไฟฟ้าไม่ว่าจะเปิดหรือปิดก็ยังคงต้องกดปุ่มเดียวกัน ดังนั้น เมื่ออยู่ท่ามกลางความทุกข์ก็ต้องตั้งสติใช้ปัญญาพิจารณาหาเหตุแห่งทุกข์นั้นให้ถ่องแท้ โอกาสที่จะได้สัมผัสสุนันกับความสุขก็มีได้บ่อย มนุษย์ในฐานะสัตว์สังคมชั้นแนวหน้าของโลกจึงต้องยอมรับ ปรับตัวให้ทำทันต่อสถานการณ์ เนื่องด้วยสังคมไทยส่วนใหญ่เป็นสังคมชาวพุทธ ปัญหาในสังคมไทยจึงต้องอาศัยสารัตถธรรมทางพระพุทธศาสนาช่วยเป็นแนวทางในการแก้ไขและพัฒนา ส่วนจะใช้วิธีการใด

หรือหลักการข้อไหนในการนำมาใช้กับปัญหาแต่ละอย่าง ควรได้รับการพิจารณาปัญหานั้น ๆ อย่างถี่ถ้วน เพื่อจะได้สามารถนำวิธีการและหลักกรรมมาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม หากไม่แล้ว พระพุทธศาสนาอาจถูกมองว่าล้าหลังหรือเป็นเพียงวิชาการในตำราไปได้ เพราะไม่เข้าใจและไม่รู้วิธี แก้ปัญหาให้สลายสิ้นดังที่ประโคนคุณค่าเอาไว้ จึงน่าจะหวนคืนสู่หลักการเชิงอุปนัยที่พระพุทธเจ้า ทรงเทศนาไว้ในอรรถกถาธรรมบท ที่เป็นประจักษ์แสงส่องทางให้ก้าวเดิน ไปสู่ที่แจ้ง เป็นการนำร่อง ปูทางชีวิตในระดับสังคม และเป็นฐานนำไปสู่การแก้ปัญหาในอนาคตให้ลุล่วงอย่างถูกต้องต่อไป

การนำคำสอนในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับชีวิตนั้น จะต้องรู้จักคำสอนในพระพุทธศาสนาเสียก่อน เพราะถ้าไม่รู้ก็เหมือนกับการรับประทานยาแบบไม่ได้ฉลากยา ซึ่งอาจ ทำให้ถึงกับเสียชีวิตได้ ทั้งนี้เพราะธรรมชาติเปรียบเสมือนยา ต้องเอามาใช้ให้ถูกกับโรค ยิ่งในปัจจุบันนี้ สภาพชีวิตของคนในสังคมเกือบจะจับต้นชนปลายไม่ติด เพราะมีปัญหาหรือแสบที่ จะทำให้เรา ต้องนำมาขบคิด ปัญหาส่วนตัวโดยตรงบ้าง ปัญหาส่วนตัวโดยอ้อมบ้าง ปัญหาโลกภายนอกที่ ห่างไกลออกไปบ้าง ถ้าหากเราเก็บมาทั้งหมดก็ยิ่งทุกข์มาก แต่การที่จะไม่เก็บเอามาเป็นกังวล เสียเลย หรือทำจิตใจห่างจากสภาวะนั้น ก็คงเป็นการยากที่จะเหนี่ยวนำใจให้เข้าถึงหลักคำสอนของ พระพุทธเจ้าเพื่อผ่อนปรนทุกข์นั้น ได้ทั้งหมด และความจริงในพระธรรมคำสอนเหล่านั้นก็มีทั้ง ประเภทสอนให้บรรลุถึงซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ และที่ให้อาศัยเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการครองชีวิตแบบ ชาวโลก ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าทรงทราบดีว่า มิใช่ทุกคนที่จะหลุดจากวงโคจรของโลกไปเป็นพระ อรหันต์ได้ นอกนั้นก็เหมือนนกที่ตกอยู่ในข่ายของนายพรานทั้งนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึง ทรงสอนธรรมะสำหรับการครองชีวิตแบบชาวโลกไว้ด้วยหลักการทางสายกลาง มีนัยปรากฏดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2554: 31) แสดงไว้ว่า

พระพุทธศาสนาสอนทางสายกลาง ที่ให้รู้ตามเป็นจริงว่าธรรมชาติ เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวงรวมทั้งมนุษย์ด้วย ซึ่งล้วนเป็น องค์ประกอบที่อิงอาศัยเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน มนุษย์เป็นองค์ประกอบพิเศษใน ระบบความสัมพันธ์นั้น โดยเป็นส่วนที่เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาได้ เมื่อมนุษย์นั้น ได้พัฒนาตนให้มีคุณสมบัติดีงาม ทั้งในด้านพฤติกรรมที่จะเป็นไปในทาง เกื้อกูลกัน ในด้านจิตใจให้มีเจตจำนงในทางสร้างสรรค์ และในด้านปัญญาให้ เข้าใจถูกต้องถึงระบบความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันว่าจะต้องให้ระบบสัมพันธ์ นั้นดำเนินไปด้วยดีได้อย่างไร

ชีวิตที่หมุนเปลี่ยนในยุคสมัยแห่งโลกาภิวัตน์ กำลังอยู่ในสภาพที่ก้าวออกจากกรอบ แห่งวิถีสังคมแบบเดิมจนเกินเลยจากความจริงอย่างไร้คุณภาพ และถดถอยจากคุณค่าความดี ปัจจุบันจึงทำให้มนุษย์เกิดความเครียด มีอารมณ์ร้อน และหงุดหงิดง่าย แสดงให้เห็นถึงสุขภาพจิต ที่ย่ำแย่ ดังนั้น การเข้าใจ เข้าถึงกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข

สงบสุข และบรรลุเป้าหมายขั้นบรมสุขได้ ต้องมีการพัฒนาแบบองค์รวมไปพร้อมกันทั้ง 4 ด้านคือ 1) พัฒนาด้านกายภาพ 2) พัฒนาด้านสังคม หรือด้านความประพฤติที่เรียกว่าศีล 3) พัฒนาด้านจิตใจ และ 4) พัฒนาด้านปัญญา ทั้งนี้ ก็เพื่อให้บุคคลมีการดำเนินชีวิตไปในวิถีที่ถูกต้องดีงาม โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ เพื่อสร้างคุณภาพแห่งความเป็นมนุษย์ที่แท้จริง

การปล่อยชีวิตให้เลื่อนไหลไปตามกระแสของโลกที่สับสนไร้จุดหมาย ด้วยมุมมองที่คับแคบ ขาดวิสัยทัศน์อันจริงแท้ ทำให้มนุษย์มองเห็นเพียงด้านเดียวของสิ่งอำนวยความสะดวกภายนอก ก็สิ่งที่เป็นเทคโนโลยีหรือวัตถุ และเพื่อคล้อยตามทัศนคติของตนจึงมักที่จะทำตามความรู้สึกนึกคิดที่ขาดหลักการ จนนำไปสู่การเกิดปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าว คนในสังคมปัจจุบันจึงไม่เข้าใจโลกของความเป็นจริง แต่กลับนำพาชีวิตอันประเสริฐล้ำค่ายิ่งของตนจมปรักอยู่กับโลกเสมือนจริงอย่างไร้สติจนยากที่จะถอนตัวขึ้นจากหล่มเลนนั้นเสียแล้ว เปิดช่องให้ปัญหาต่าง ๆ ตามมารุมเร้าชีวิต ลูกกลมกัณฑ์ตะสังข์ออกไปอย่างกระพือโหม ทำให้การที่จะนำเอาธรรมะมาประยุกต์ใช้ก็จำเป็นจะต้องวินิจฉัยถึงสมุฏฐานของปัญหาเสียก่อนว่ามีต้นสายปลายเหตุมาจากอะไร มีแนวทางหรือวิธีการผ่อนปรนบรรเทาบารอบอย่างไร ปัญหาอันเคยเกิดขึ้นหรือไม่ ที่ไหน กับใคร แก้ได้ยังไง วิธีการจึงต้องอาศัยความละเอียดอ่อน (Sensitive) แบบบัวไม่ให้ช้ำน้ำไม่ให้ขุ่น ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีแนวทางชัดเจนอยู่แล้วในอรรถกถาธรรมบท ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์เป็นแนวทางให้ชีวิตดำเนินอย่างสร้างสรรค์คุณประโยชน์ต่อสังคม ฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้าอย่างมีคุณค่า คุณประโยชน์ คุณภาพ ยึดมั่นต่อคุณธรรมความดี สร้างสันติสุขให้เกิดในใจ เชื่อแน่ว่าจะสามารถดำรงชีวิตของตนให้พ้นทุกข์โทษภัยทั้งในโลกนี้และในโลกหน้าสืบไปได้ไม่ยากนัก

วิเคราะห์พุทธปรัชญาในอรรถกถาธรรมบทเพื่อพัฒนาด้านอารมณ์ (จิตภาวนา)

การนำพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอารมณ์นี้ เพื่อฝึกฝนอบรมจิตใจให้มีความมั่นคงแข็งแรงด้วยคุณธรรม สามารถทนต่อสภาวะที่เป็นอภิวรรณธรรม และอนิภิวรรณธรรมได้ พร้อมกันนั้นต้องให้เกิดความผ่องใส รู้ตื่น เบิกบานต่อกิเลสที่มาชวนยั่วต่าง ๆ ได้ อย่างเท่าทันตามมรรควิธีแห่งความสงบสุข มีประเด็นที่ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

พุทธอภิปรัชญาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอารมณ์

พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นว่า การรู้คำตอบต่อปัญหาทางอภิปรัชญา มิได้นำไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุขของบุคคล มิได้ก่อให้เกิดชีวิตที่ประเสริฐ มิได้ส่งเสริมให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด รวมทั้งความมีสันติสุข และความรู้แจ้งเห็นประจักษ์ในความจริงของชีวิตแต่อย่างใด อีกทั้งไม่ได้มุ่งที่จะพัฒนาจิตของบุคคลให้รู้ทันและเป็นอิสระต่อสภาพความเป็นจริง กระบวนการทางนามธรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของบุคคลและกระบวนการของสังคม มีฐานรากอยู่ที่มโนกรรม พุทธปรัชญาจึงเน้นความสำคัญที่มโนกรรม เพราะจิตที่คิดชั่ว ย่อมก่อให้เกิดความทุกข์แก่บุคคลนั้นและสังคมของเขอย่างที่ไม่มีความดีจะทำได้ ในทางปรัชญาเน้นว่า ไม่มีสิ่งใดที่จะเลวร้ายไปกว่าความคิดที่ชั่วร้าย ตรงกันข้าม ไม่มีสิ่งใดจะประเสริฐ มีคุณประโยชน์ใหญ่หลวงเท่ากับความคิดดี หรือจิตใจที่ตั้งไว้ชอบ การพัฒนาชีวิตให้สามารถดำเนินไปในวิถีที่จริงแท้ตามเป็นจริงด้วยคุณความดี ตั้งแต่จุดเริ่ม จุดก้าว และจุดผ่าน โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาให้เข้ากับสภาพสังคม และพฤติกรรมมนุษย์ที่ซับซ้อนยิ่งขึ้นในปัจจุบัน จัดเป็นการพัฒนาชีวิตอย่างถูกต้อง จึงมีความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องได้รับการพัฒนาให้เข้าถึงตัวคุณค่าทางศีลธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักความจริงในทางพระพุทธศาสนา จะต้องมียุทธผล (สันทาน) สามารถพิสูจน์ทดลองได้ (เอหิพสุโลก) เป็นที่ยอมรับกันโดยผู้รู้ทั้งหลาย (เวทิตพโพ วิญญูหิ) เป็นความจริงสากลตลอดไป ไม่ขึ้นกับกาลเวลา (อกาลโก) อีกทั้งการพัฒนาด้านนี้จะยกระดับจิตใจมนุษย์ให้ต่างจากสัตว์ชนิดอื่น ๆ อันจักเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างดียิ่ง

การสลายไปของสรรพสิ่ง (ส.นิ. 16/20/35) เป็นกฎธรรมชาติที่แสดงถึงกระบวนการเกิดและดับของโลก ชีวิต และทุกข์ เป็นกฎธรรมชาติแสดงความเป็นไปของโลก ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ชาติ นั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา (ธรรมฐิติ) ความเป็นไปตามธรรมดา (ธรรมนิยาม) ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ (อิทัปปัจจยตา) และในกระบวนการนี้มีธรรมชาติชัดเจนคือ ตถตา (ความเป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน) อนัญญตถตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้) ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท (Dependent Origination) ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาทเห็นได้จากพระพุทธดำรัส (ม.มู. 12/306/338-339) ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจจสมุปบาท” ส่วนลักษณะเด่นของปฏิจจสมุปบาท เห็นได้จากพระพุทธดำรัส (ม.มู. 12/281/305) ว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ่ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียดบัณฑิตจึงจะรู้ได้” เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสตามภิกษุปัญจวัคคีย์ (วิ.ม. 4/21/28-29) ว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เทียงหรือไม่เที่ยง” ภิกษุปัญจวัคคีย์กราบทูลว่า “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสตามต่อไปว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” ภิกษุปัญจวัคคีย์กราบ

ทูลว่า “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธองค์จึงตรัสสรุปว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” บทสนทนาถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับภิกษุปัญจวัคคีย์นี้ แสดงให้เห็นธรรมชาติของขันธชัดเจน นั่นคือเมื่อถามว่า “ขันธธาตุเป็นอย่างไร” ก็ตอบได้ว่า “ขันธธาตุเป็นอย่างไร คืออยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์” บุคคลหรือคนมีกิเลสไม่สามารถมองเห็นลักษณะ 3 อย่างนี้ได้เพราะถูกปิดบังด้วย (1) สันตติ คือ ความสับสนเนื่อง บังลักษณะที่แสดงถึงความไม่เที่ยงหรืออนิจจังลักษณะ (2) อิริยาบถ คือ การผลัดเปลี่ยน หรือ ทำที่แปรเปลี่ยนซึกย้ายไปมา บังลักษณะที่แสดงถึงทุกข์ หรือทุกข์ลักษณะ (3) ฆนะ คือ ก้อน บังลักษณะที่แสดงถึงความไม่ชั่วตัว ไม่ไช้ตน หรือ อนัตตลักษณะ โดยมุ่งสะท้อนให้เห็นสัมพันธภาพของสรรพสิ่งว่าเป็นเหตุปัจจัยต่อกันกับปฏิบัติสมุปปบาท ส่วนหลักปฏิบัติสมุปปบาท มุ่งสะท้อนถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายเนื่องกันและกันจนมองเห็นลักษณะของไตรลักษณ์

การเข้าใจ เข้าถึง “ปฏิบัติสมุปปบาท” ก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างไร มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก (ม.อ. 14/126/164-165) ว่า สมัยหนึ่ง พระอานนท์กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรจึงควรเรียกว่าภิกษุผู้ฉลาดในปฏิบัติสมุปปบาท” พระพุทธเจ้าตรัสตอบความโดยสรุปว่า “อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี...เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงมี...เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ...เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงดับ...อานนท์ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล จึงควรเรียกว่าภิกษุผู้ฉลาดในปฏิบัติสมุปปบาท” ความรู้เห็นตามความเป็นจริง รู้ทันกระแสปฏิบัติสมุปปบาท ทั้งสายเกิดและสายดับอย่างนี้ ชื่อว่า เข้าใจกฎแห่งเหตุผล ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจโลกและชีวิต ผ่อนคลายไม่ยึดติด เพราะโลกและชีวิตมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป โดยอาศัยเหตุปัจจัย “เมื่อสิ่งมี สิ่งนี้จึงมี เมื่อเหตุนี้มี ผลนี้จึงมี” เมื่อรู้และเข้าใจแจ่มแจ้งอย่างนี้ ย่อมเป็นการลดความเข้มข้นของความคิดและความเชื่อที่ว่า “(1) สรรพสิ่งเที่ยงแท้แน่นอน (สัสสวาทะ) หรือขาดสูญ (อุจเจทวาทะ) (2) สรรพสิ่งมีอยู่แท้จริง (อตติกวาทะ) หรือไม่มีอย่างแท้จริง (นัตติกวาทะ) (3) สุขทุกข์ตนทำเอง (อตตการวาทะ) หรือเกิดจากภายนอกตัว (ปรการวาทะ) (4) คนสัตว์สิ่งของเที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง สิ่งใดเกิดขึ้น สิ่งนั้นอยู่ สิ่งนั้นดับไป และถ้าจะมีการเกิดขึ้นอีก ก็สิ่งนั้นนั่นแหละเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป และสิ่งที่เขาทำ คำที่เขาพูดดีหรือไม่ดี เขาผู้นั้นนั่นแหละ ย่อมเสพเสวยผลของกรรมนั้น หรือสรรพสิ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เมื่อดับไปก็สูญสลายไปไม่เกิดอีก เมื่อมีการเกิดขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นมานั้นไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ดังนั้น สิ่งที่เขาทำ คำที่เขาพูดดีหรือไม่ดี เขาไม่มีโอกาสได้เสพเสวย เพราะเขาตายแตกดับไปแล้ว คนอื่นที่เกิดมาภายหลังเป็นคนเสพเสวย” ความเข้าใจ เข้าถึง

เรื่องปฏิเสธสมุปปาท นำไปสู่การพัฒนาชีวิตได้ด้วยเพราะเกิดขึ้นทำลายมิจฉาทิฎฐิที่เป็นเครื่องบดบัง
 สัจภาวะแห่งชีวิตของมนุษย์ให้สูญสิ้นไป

พุทธญาณวิทยาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอารมณ์

จิตมีงานอยู่ 4 อย่าง ได้แก่ รู้สึก (เวทนา) จำ (สัญญา) คิด (สังขาร) และรับรู้ (วิญญาณ) ซึ่ง
 ในแต่ละครั้งที่จิตเกิด-ดับนั้น จิตจะทำหน้าที่ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะหน้าที่ของจิต คือ รับ
 สิ่งกระทบเข้ามาปรุงเป็นอารมณ์ แล้วส่งสมไว้ในจิต ขณะที่เราคิด จิตจะทำงาน เกิด-ดับ ๆ อย่างนี้
 ตลอดเวลา อะไรเข้ากระทบ จิตก็จะรับมาปรุงเป็นอารมณ์ ถ้าสิ่งกระทบดี อารมณ์ก็ดี ถ้าสิ่ง
 กระทบไม่ดี อารมณ์ก็ไม่ดี การรับรู้สิ่งต่าง ๆ คือ วิญญาณ เมื่อรับรู้แล้วหากเราคิดปรุงแต่งต่อเนื่อง
 การคิดต่อเนื่องเช่นนี้ คือ ตัวสังขาร ส่วนความรู้สึกรู้สึกที่เกิดขึ้น ได้แก่ รู้สึกพอใจ รู้สึกไม่พอใจ หรือ
 รู้สึกเฉย ๆ ก็คือ เวทนา ซึ่งอารมณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นนั้น จะได้รับเข้าส่งสมไว้ในจิต คือ สัญญา
 ดังนั้น จิตจะสะสมสิ่งใด ย่อมขึ้นอยู่กับการศึกษาฝึกฝนจิตนั่นเอง การพัฒนาประกอบจิตให้เกิดภาวะ
 สงบสราวม มีฐานที่มั่นคงกลางจิต คือ อุเบกขา ไม่เปิดโอกาสให้ภาวะอันเกิดแต่โลกธรรมฝ่ายหนึ่ง
 ฝ่ายใดทำให้เกิดการเอนเอียงสู่อคติธรรมได้ ผู้มีภาวะจิตเป็นเช่นนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความ
 เข้าใจ เข้าถึง ในการใช้สติสัมปชัญญะพิจารณาใคร่ครวญตามดูการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ของ
 สิ่งทั้งหลายในโลกนี้รวมทั้งชีวิตของตัวเองที่มีความสืบเนื่อง คงอยู่ และเปลี่ยนแปลงไปตามกฎ
 แห่งเหตุผล ส่งผลให้คุณภาพด้านจิตใจพัฒนาขึ้นมาได้

การพัฒนาชีวิตแบบองค์รวมในเชิงพุทธปรัชญาให้มีคุณภาพ เป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่งที่
 จะต้องพัฒนาจากด้านในออกมาสู่ด้านนอก คือต้องพัฒนาจิตใจให้ตั้งงามยอมรับกฎของธรรมชาติได้
 จึงพัฒนาภายนอกคือกาย สังคม เป็นลำดับไป ในประเด็นนี้ วัชระ งามจิตรเจริญ (2556: 425-426)
 ได้แสดงทรรศนะไว้ว่า เป้าหมาย หรืออุดมคติของชีวิตมีอยู่ในศาสนาทุกศาสนา และมนุษย์
 โดยทั่วไปล้วนมีเป้าหมายของชีวิต ซึ่งอาจแตกต่างกันออกไปในรายละเอียด แต่หากกล่าวอย่าง
 ง่าย ๆ เป้าหมายของมนุษย์โดยทั่วไป คือ ความสุข (Happiness) เพราะทุกสิ่งที่มีมนุษย์ต้องการ หรือ
 ถือเป็นเป้าหมายของชีวิต ล้วนมุ่งไปที่ความสุขที่เกิดจากการได้สิ่งที่มนุษย์เหล่านั้นต้องการ เช่น
 ความสำเร็จทั่วไป ความสุขจึงดูเหมือนจะเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต อย่างที่ปรัชญาสุขนิยม
 (Hedonism) และปรัชญาประโยชน์นิยม (Utilitarianism) เชื้อ และนำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำ
 ทางจริยธรรมด้วย สำหรับพุทธศาสนาเถรวาท ความสุขก็เป็นเป้าหมายของชีวิต แต่เป้าหมายใน
 พุทธศาสนามีหลายระดับ เป้าหมายระดับสูงสุดอันเป็นอุดมคติของชีวิตตามแนวพุทธศาสนา
 เถรวาท ไม่ใช่ความสุขที่ไร้ความทุกข์โดยสิ้นเชิง กล่าวอีกอย่างก็คือ เป็นความสุขที่ไม่มีการเสพ
 เสวยใด ๆ ต่างจากความสุขอื่น ๆ ที่เราต้องเสพเสวยอะไรบางอย่างจึงจะมีความสุข ความสุขที่ว่านี้

ก็คือนิพพานสุข นิพพานจึงถือเป็นเป้าหมาย หรือเป็นอุดมคติของชีวิตในพุทธศาสนาเถรวาท และสามารถนำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำทางจริยธรรมได้เช่นกัน พุทธปรัชญาจึงสอนให้มีความเชื่อมั่นว่า มนุษย์ที่เป็นเวไนย หากดำเนินชีวิตด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต ประพฤติปฏิบัติ ตามอารยธรรมแห่งกุศลกรรมบถ 10 ประการ หรืออย่างน้อยตั้งอยู่ในเบญจศีล มีจิตที่ตั้งอยู่ในพรหมวิหารธรรม ปฏิบัติตามหลักกรรมสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวประสานหมู่ชนไว้ด้วยสามัคคี ด้วยธรรมแห่งสังคัตถุ 4 หมั่นสร้างที่พึ่งให้ตนเองด้วย นาคกรณธรรม 10 ประการ อยู่ร่วมกับสังคม และเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมด้วยสาราณียธรรมและสัปปริสธรรมแล้วไซ้ร้ เขาเหล่านั้นคือผู้ที่มีจริยธรรมตามหลักพุทธปรัชญาทุกประการ ย่อมเป็นผู้ที่เสวยสุข บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตทั้งในโลกนี้และโลกหน้าอย่างแท้จริง

พุทธจริยศาสตร์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอารมณ์

พุทธจริยศาสตร์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอารมณ์ เป็นแนวทางเพื่อให้เกิดความสงบสุขแห่งจิตใจของปัจเจกภาวะและสังคมาภาวะ ความเจริญที่มาพร้อมกับปัญหาอันซับซ้อนด้านสังคม โดยละเอียดกฎเกณฑ์อันเป็นเครื่องควบคุมพฤติกรรมเกี่ยวกับหลักความดี ไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมให้สามารถขุดรากความทุกข์ทั้งปวงทิ้งเสีย และพัฒนาร่างกาย สังคม อารมณ์ และปัญญาให้ได้ประสพกับบรมสุข ความสัมพันธ์ทางด้านอารมณ์ ทัศนคติ และความรู้สึกนึกคิด เป็นต้น ต่อสภาวะความดั่งงามเชิงคุณธรรม เรียกว่า “จิตภาวนา” เมื่อว่าโดยแก่นแท้เชิงธรรมชาติของจิตแล้ว จะมีลักษณะเป็นประภัสสร แต่เจ้าของจิตมักเป็นผู้กอบโกยรับเอาสภาวะต่าง ๆ ไปสะสมให้จิตรับไว้อย่างไม่มิตีท่าว่าจะหยุด หากปัจเจกชนหรือพหุชนยึดถือค่านิยมที่ถูกต้องดั่งงามตามธรรมได้ ย่อมจะช่วยหนุนส่งชีวิตให้เกิดคุณภาพได้อย่างไม่เกิดผลกระทบใด ๆ ง่ายยุคสมัยโลกไร้พรมแดน บุคคลควรจะต้องปฏิรูปจิตใจให้มีความคิดที่สร้างสรรค์และคิดหลาย ๆ มุมด้านที่กว้างขึ้น แต่ส่วนใหญ่ในแง่ของการดำเนินชีวิต บุคคลยังมีพฤติกรรมสวนทางความเป็นจริงอยู่ ย่อมที่จะให้ตนอยู่กับโลกเสมือนจริง และสร้างจินตนาการในแง่ลบที่สะท้อนความเป็นจริงเกินจริงก็มาก

ปัจจุบันคนไทยตกอยู่ในสภาพหรือคลื่นของการเปลี่ยนแปลง ไม่แตกต่างจากประเทศที่เจริญหรือพัฒนาแล้ว ที่มีคนเป็นโรคจิตหรือคนบ้าเพิ่มขึ้น หมกมุ่นหลงใหลในวัตถุมากกว่าสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจ ถูกลากจูงเข้าสู่วังวนของอบายมุขได้ง่าย ก่อให้เกิดชนวนปัญหาแห่งภาวะบีบคั้นทางจิตใจลุกลามอย่างแพร่หลายในทุกพื้นที่ถิ่นทางสังคมตามมา คนในสังคมปัจจุบันจึงมักหลงคิดกระแสนแผลงเร้นบางอย่างที่หลอกหลอนให้เข้าใจแล้วครอบไว้ด้วยมนต์เสน่ห์แห่ง “โลกเสมือนจริง” จนกระทั่งลืมกายและจิตวิญญาณของชีวิตจริงที่จริงแท้ โดยเฉพาะจิตใจ มักถูกม่านมายาแห่งโลก

เสมือนจริงนั้นปิดกั้นไม่ให้เห็นความสำคัญของจิตใจ เป็นเหตุให้มนุษย์หลงตนผิด เกิดภาวะจิต หลุดคั้งโดยไม่รู้ตัว การสะท้อนความจริงแท้ในทุกมิติของแต่ละชีวิต โดยเชื่อมโยงวิถีดั้งเดิมยุค สมัยพุทธกาลที่ถูกจารึกไว้ในอรรถกถาธรรมบทกับสภาวะการณ์ปัจจุบัน มีนัยสู่การชี้แนะให้ได้กรอบ แนวคิดชีวิตที่ต่างลักษณะกัน เพื่อมุ่งผ่อนคลายปัญหาและขับเคลื่อนพัฒนาให้เดินตามครรลองแห่ง ธรรม เป็นเส้นทางที่จะช่วยประครองให้ผ่านเข้าถึงความสุขได้ตรงต่อคุณค่าชีวิตของมนุษยชาติเป็น อย่างดี เพราะมนุษย์มีศักยภาพพิเศษที่พอได้รับการนำพาที่ถูกต้องถูกทางแต่ละปัจเจกแล้ว ย่อมจะ ส่งผลต่อการพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณภาพได้อย่างพลิกความคาดหมาย ดังเช่นตัวอย่างของโจรที่ชอบ ล้วงกระเป๋าชาวบ้าน

พระพุทธศาสนาสอนให้คนรู้วิธีต่าง ๆ ที่จะปรับปรุงตนหาให้พอเหมาะพอดีกับเงื่อนไข และสภาวะแห่งสิ่งแวดล้อม และไม่เน้นให้คนเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมให้เหมาะแก่ตนหา เพราะ ตนหาของคนนั้นยากที่จะจำกัดขอบเขตได้ แต่มนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนและสังคมให้เกิด ความเท่าเทียมกันได้ โดยเฉพาะเรื่องการพัฒนาจิตตามหลัก และวิธีการทางพระพุทธศาสนา สามารถเหนี่ยวนำสภาวะจิตให้ตั้งงาม ผ่องใส เปี่ยมล้นด้วยคุณธรรม รู้ดี รู้ชั่ว เป็นแนวทางให้เกิด ความเจริญได้ เมื่อฝึกจิตให้ตั้ง สงบ บริสุทธิ์ ตั้งมั่นได้ปัญญาที่ข่มแจ่มชัด เสมือนหนึ่งการมองดู สิ่งที่อยู่ข้างทางในขณะที่รถกำลังวิ่งกับการที่รถจอดนิ่ง ความชัดเจนก็จะปรากฏต่างกัน หรือการ มองควัดดูในน้ำ ขณะที่น้ำนิ่งกับน้ำไหลตึงก็ข่มเห็นวัตถุได้ชัดเจนไม่เท่ากัน การเหนี่ยวนำสภาวะ จิตดังกล่าวก็เช่นเดียวกัน ประเด็นการพัฒนาจิตนี้ ผู้วิจัยมุ่งจะชี้ให้เห็นแนวทางในการพัฒนาจิตให้ บรรลุสู่เป้าหมาย ตั้งแต่ระดับโลกียะขึ้นไปสูงสุดสู่ระดับโลกุตระ การพัฒนาจิตนี้ จัดเป็นหัวใจหลัก ของการพัฒนาตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา สัมมาทิฐิเป็นรุ่งอรุณของมรรคผลนิพพาน เพราะถ้าหากมีความเห็นที่ผิดไปจากคลองธรรมแล้ว การพัฒนาจิตใจก็จะไม่เกิดผลแต่ประการใด กลับจะยิ่งหลงคิดในกามคุณ 5 ขึ้นไปอีก เมื่อสัมมาทิฐิมิในจิตใจของบุคคลใดเป็นเบื้องต้นแล้ว การพัฒนาปัญญาก็จะค่อยเป็นค่อยไป จนถึงที่สุดแห่งการพัฒนาคือความสิ้นไปของอัสวะอันเป็น อมตรธรรมได้ในที่สุด แม้พระพุทธเจ้าเองก็ทรงยกย่องหมายมุ่งให้พุทธบริษัทได้รับการพัฒนาจิต ในขณะเดียวกันก็ตรัสโทษของจิตที่คิดประทุษร้ายด้วยเพื่อให้เห็นทุกข์โทษภัย

คำสอนเรื่องจิตแห่งอรรถกถา มีความจริงที่แสดงอย่างตรงไปตรงมาว่าสภาวะแห่งสิ่ง ทั้งหลาย โดยเฉพาะมนุษย์ผู้มีชีวิตจิตวิญญาณ ต่างก็มีจิตนั้นนั่นเองเป็นนัยสำคัญคอยบั่นแฉงและ เหนี่ยวนำแต่ละปัจเจกให้มีการกระทำต่างออกไปจากกระแสหลักของทุก ๆ ความคิด ทุก ๆ ปฏิกริยา ในการเคลื่อนไหว เมื่อบุคคลรู้ว่าจิตมีความสำคัญ ก็พึงประครองรักษาจิตไว้ให้ดี ให้ผ่องใส ไม่ให้ กิเลสเครื่องเศร้าหมองเข้ามารบกวนได้ จิตก็สะอาดผ่องใส เพราะอารมณ์นั้น ๆ แม้จะเข้ามากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น หรือร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งก็จะเข้ามารวมอยู่ที่จิต เช่น เราได้รับอารมณ์ที่ไม่น่า ปรารถนา ไม่พอใจ เช่น เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา และทุกข์ เราก็พูดว่าไม่ชื่นใจ (ไม่ชื่นจิต) นั่นเอง

ถ้าเราพัฒนาจิตใจที่สูงให้มีคุณธรรมและจริยธรรม เราจึงได้นามว่ามนุษย์ หมายถึง ผู้มีจิตใจสูง เพราะการมีจิตใจสูงย่อมเป็นอุดมคติของมนุษย์ทุกคน ดังนั้น มนุษย์จึงต้องทะเยอทะยานเพื่อให้บรรลุอุดมคติที่ตนตั้งไว้นั้น แต่อุดมคติหรือความนึกคิดตามที่จัดตั้งไว้นั้น ย่อมแตกต่างกันออกไป ดังที่เรามักจะพูดว่านานาจิตตัง ต่างคนก็ต่างจิตต่างใจ นั่นคือบางคนอาจคิดอยากจะทำร้าย บางคนอยากจะมีความรู้ หรือมีปัญหาต่าง ๆ บางคนคิดอยากจะเป็นราชามหากษัตริย์ บางคนอยากจะเป็น นายกรัฐมนตรี หรือประธานาธิบดี และอื่น ๆ อีกมาก เพราะจิตนี้เองเป็นตัวการหรือเป็นต้นเหตุ ถ้าจิตไม่คิด ไม่ใฝ่ใจ ไม่อยากได้ ไม่ต้องการ ความทะเยอทะยานนั้นย่อมจะไม่เกิดมีขึ้น แม้แต่การมาศึกษาเล่าเรียนของนักศึกษาทุกท่านก็เพราะตัวจิตนี้เองเป็นต้นตอ เป็นตัวก่อ เป็นตัวอยากได้ ถ้าจิตไม่คิด ไม่นำพา ไม่อยากได้ ร่างกายก็ไม่ทำ ไม่ปรารถนา ดังนั้น จึงจำเป็นต้องหาทางควบคุมจิตบ้าง เพื่อให้รู้จักประมาณคือรู้จักความพอดีพอเหมาะพอควร เพราะถ้าต้องการมากเกินไปจนเกินกว่าความสามารถของตน ย่อมจะก่อให้เกิดทุกข์โทษ การควบคุมจิตได้เช่นนั้น ย่อมเกิดความสันติสุข เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสสอนให้รู้จักประมาณตน มีเหตุการณ์ที่ปรากฏในครั้งพุทธกาล ซึ่งหากปรากฏกับคนโดยทั่วไปแล้ว คงต้องประสบปริเวทนาอย่างสุดแสน แต่ด้วยอาศัยความที่ภรรยาของพันธุละเสนาบดีมีพื้นฐานจิตใจที่ได้รับการหล่อหลอม จนเกิดความหนักแน่นต่อกระแสด้าน จึงระงับไว้ได้

การปรับตัวรับกระแสสมัยใหม่ในแง่ของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ศาสนาก็ต้องสนองรับปรับไปกับกระแสสังคมโดยที่ยังคงไว้ซึ่งหลักการ วิธีการ และอุดมการณ์ให้เด่นชัดและเป็นที่ยอมรับในสังคมให้ได้ แต่สามารถลื่นไหลไปได้กับทุกบริบทของสังคม จึงต้องอาศัยหรือดึงสิ่งที่เคยผ่านประสบการณ์เชิงกระบวนการทรงสนับมาต่าง ๆ ผสมผสานให้เกิดสัมพันธภาพเก่าใหม่อย่างกลมกลืนกับมิติสังคมนรอบด้าน ภายใต้อสังคมนที่หลากหลายเหลื่อมล้ำ พุทธปรัชญาเถรวาทได้ชี้แนะแนวทางให้มนุษย์ได้รู้จักขวนขวายแสวงหาแก่นสารประโยชน์ของตนให้สมบูรณ์พร้อมด้วยคุณภาพที่มั่นคงด้วยตนเองแล้ว ความพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นย่อมทำได้เต็มที่ จะได้ไม่ทำให้ประโยชน์ทั้งปัจเจกภาวะและสังคมนภาวะเสียหาย เสียชื่อเสียงเสียเกียรติเกี่ยวกับโลกยุคปัจจุบันที่ต้องเผชิญกับความแตกต่างจนกลายเป็นวุ่นวายนี้ เพราะคนส่วนมากพากันย่ำยีหลักธรรมคำสอน แม้แต่ศีล 5 ที่เป็นเสมือนเสาเข็มของชีวิต ก็ไม่สามารถประครองรักษาได้ ไม่ควรปล่อยให้ความขัดแย้งเข้ามาครอบงำ กัดขี้ตัวตนของตน เรียนรู้และพยายามที่จะอยู่เหนือสภาวะนั้น ๆ ให้ได้อย่างถูกต้องถูกธรรม มนุษย์ต้องเปิดพื้นที่ทางสังคมโดยอยู่ในท่ามกลางความคิดที่หลากหลายและสังคมแห่งการพิพาทษาให้ได้ ชีวิตก็จะลดความโกลาหลและหากจะคล้อยตามเรื่องใดก็ขอให้เห็นว่ามีคุณค่า มีความจริงที่แท้จริงอย่าปล่อยให้ชีวิตให้เผชิญกับความมืดบอดเพียงลำพังภายใต้กระแสที่อยากจะจับทิศทางลำบากขึ้นทุกวัน เพราะชีวิตประมาณค่ามิได้ หากปล่อยไปเช่นนั้น ก็จะเป็นการลดค่าสิ่งสมบูรณ์ลงมาเหลือก่อกว้างกับสิ่งไม่สมบูรณ์อย่างมิอาจจะดูแลใครได้ เข้าทำนองตัดนิ้วให้เข้ากับเกือก ไม่ทำให้ตนเองเกิด

ความคิดตรองถึงขั้นเจ็บป่วยทางจิตวิญญาณ เพราะมนุษย์ส่วนมากได้แต่ฟื้นฟูสิ่งที่หลับใหลหรือกำลังจะมอดหลับให้กลับมีชีวิตชีวาได้อีก แต่สิ่งที่ยังมีอยู่ เป็นไปอยู่ เรากลับมองผ่านไม่ฟื้นฟูขึ้นมา ล้มเหลวทางสังคมข้อหนึ่งที่ผู้วิจัยขอสะท้อนมุมมองส่วนตัวเอาไว้ว่า “เมื่อพัฒนาสิ่งใด สิ่งนั้นจะมีค่าเพิ่ม”

การให้ความสำคัญ และตระหนักย้ำในการใช้บรรณการธรรมบทมาเป็นเครื่องมือพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นกลวิธีที่สื่อแนวความคิดด้านนอกของปมปัญหาแม้เพียงปลายยอด คล้ายดังภูเขาน้ำแข็งที่โผล่ให้เห็นแต่ส่วนยอด ส่วนลึกที่จมอยู่ใต้น้ำยังมีอีกหลายเท่าตัว เปรียบเสมือนเงื่อนงำปัญหาที่ปิดครอบงำคมไว้อย่างต่อเนื่องยาวนาน เราจึงต้องเปิดตาปัญญาให้ยังรู้สึกลงไปถึงต้นตอปัญหา โดยอิงแง่คิดมุมมองจากบรรณการธรรมบท เพื่อให้เข้าใจ เข้าถึงการพัฒนาชีวิตเชิงปรัชญา ผลิตคุณค่าทางศาสนา เพราะชีวิตจะพัฒนาขึ้นได้ต้องฝึกหัดฝึกฝนตามวิถีทางที่ถูกต้องดีงาม มีความพอดี หรือมีความสมดุลทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สติปัญญาของบุคคล และสัมพันธภาพทางสังคม ในบรรณการธรรมบทก็ปรากฏคำสอนเกี่ยวกับการที่คนเราเกิดมาแล้วไม่ควรทำตนให้เป็นที่เดือดร้อนของสังคมโลก มนุษย์ผู้หวังความเจริญในตน ไม่ควรพัฒนาตนหรือชีวิตให้เป็นแบบรกโลก ที่จริงแท้ควรเน้นย้ำทุกสังคมให้ตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญ คุณประโยชน์ และความจำเป็นในการแสวงหาจุดร่วมเพื่อประกอบสร้างการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านต่าง ๆ จนบรรลุเป้าหมายคือพระนิพพานเป็นบันปลายสุดท้าย (Final goal) ของวิถีชีวิตมนุษย์โดยแท้

การพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณภาพสู่ภาวะแห่งความเป็นอิสระ หมดทุกข์ ไร้ปัญหา มีวิถีชีวิตในโลกแห่งความเป็นจริง จะต้องอาศัยรูปแบบองค์รวมในการพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากระดับเสพติดในอารมณ์ สู่ระดับวุฒิภาวะทางเหตุผล ปัญญา และคุณธรรมให้ได้ การจะทำอะไรไม่ใช่สักแต่ว่าทำ ควรพินิจไตร่ตรองถึงความถูกต้องที่เป็นจริง และทรงคุณค่าสูงสุด (Ultimate aim) อีกด้วย จึงจะสมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ผู้มีใจประเสริฐสูงส่ง รองศาสตราจารย์พิน ดอกบัว (2556: 137) อธิบายไว้ว่า มนุษย์มีใจสูง เมื่อมีจิตใจสูง ก็สามารถทำบุญกุศลได้ทุกระดับ ตั้งแต่ให้ทาน รักษาศีล ทั้งศีล 5 ศีล 8 ศีล 227 จุดศีล มหาศีล ตลอดจนสามารถบำเพ็ญสมณวิปัสสนาจนบรรลุธรรมผลนิพพานได้ ปรากฏตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ (ขุ.ธ.25/33/58) ว่า ในหมู่มนุษย์ คนที่ได้ฝึกแล้ว ออกถันคำล่วงเกินได้ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ม้าอัสตร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ และช้างกฤษณผู้มหานาค ชนิดที่นายควาญฝึกแล้วจึงเป็นสัตว์ประเสริฐ บุคคลที่มีตนอันฝึกแล้ว ประเสริฐกว่าพาหนะเหล่านั้น บุคคลผู้ฝึกแล้ว พึงไปสู่ทิศที่ยังไม่เคยไปด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว

ดังนั้น การพัฒนาด้านอารมณ์หรือจิตใจนี้ ควรมุ่งส่งเสริมให้มนุษย์แสวงหาความดีสูงสุดภายใน เพื่อเข้าถึงเป้าหมายชีวิตแต่ละระดับทั้งปัจเจกภาวะและสังคมภาวะ ตามหลักพุทธจริยศาสตร์ที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นและให้ความสำคัญ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับญาณวิทยาจึงเป็นสองด้านของความสมบูรณ์ที่แยกกันไม่ได้ และเป็นเรื่องที่ว่าด้วยสาระัตถะของการกระทำที่ก่อให้เกิดคุณภาพ

ในระดับโลกิยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่อยู่ในขั้นปรมาตม์หรือโลกุตระธรรม โดยที่คุณภาพในระดับโลกิยธรรม เป็นเป้าหมายของชีวิตมนุษย์ในสภาวะที่สืบเนื่องอยู่กับโลกแห่งประสาทสัมผัส เป้าหมายของชีวิตในระดับนี้จึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา แต่มิได้หมายความว่าอุดมคติของชีวิตในระดับนี้จะเป็นสิ่งเลวร้าย ในทางตรงกันข้าม หากสร้างและพัฒนาชีวิตตามอุดมคติที่วางไว้ได้อย่างถูกต้องตามกฏศีลธรรมแล้ว ชีวิตก็จะสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง ส่วนคุณภาพในระดับโลกุตระธรรม เป็นเป้าหมายของมนุษย์ที่อยู่ในสภาวะพ้นหรือเหนือโลก เป้าหมายในระดับนี้ไม่สามารถวัดได้ด้วยวัตถุสิ่งของ หรือประสาทสัมผัสทั้ง 5 เพราะเป็นขั้นที่หลุดพ้นจากอำนาจกิเลสทั้งปวง เป็นเป้าหมายในระดับปรมาตม์ เป็นความสุขที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะอื่นใด อันได้แก่ พระนิพพาน

วิเคราะห์พุทธปรัชญาในอรรถถาธรรมบทเพื่อพัฒนาด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา)

การนำหลักพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านปัญญานี้ เพื่อฝึกฝนอบรมให้เป็นผู้มีการได้ยิน ได้ฟัง ได้คิด ได้ถาม และได้เขียน เป็นต้น สามารถนำทฤษฎีความรู้ นั้นมาปฏิบัติตามครรลองได้อย่างถูกต้อง เป็นประโยชน์แท้จริงต่อสังคมได้อย่างบูรณาภาพ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์แต่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

พุทธอภิปรัชญาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านปัญญา

ปัญญาในทางพุทธปรัชญาจะปรากฏก็ต่อเมื่อเราพิจารณาเห็นสภาพตามความเป็นจริง เริ่มตั้งแต่การรับรู้อารมณ์ทางอายตนะด้วยจิตใจที่มีท่าที่เป็นกลาง และมีสติไม่หวั่นไหวถูกชักจูงไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ สามารถตามดูรู้เห็นอารมณ์นั้น ๆ ไปตามสภาวะของมันตั้งแต่ต้นจนตลอดสาย กล่าวคือ เห็นอาการที่มันเกิดตามเหตุปัจจัยอาศัยกันและกันจึงมีขึ้น ก็เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง เรียกว่า เกิดมีโลกทรรศน์และชีวิตทรรศน์ที่ถูกต้อง ความยึดถือ ทิฎฐิ ทฤษฎีทั้งหลายในทางอภิปรัชญา รวมทั้งความสงสัยในปัญหาต่าง ๆ ที่เรียกว่า อภัยาคตปัญหา (ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์) เช่นว่า โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง เป็นต้น ก็พลอยหายหมดไปด้วยพร้อมกัน

ปัญญาที่พัฒนาผ่านการศึกษวิเคราะห์ จะสามารถเข้าใจสมมติบัญญัติได้ดีขึ้น ย่อมรู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติในสังขารที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริงทุกด้าน มิใช่ติดอยู่เพียงแง่ใดแง่หนึ่ง ปัญญาในพุทธปรัชญาจึงเป็นไปตามหลักของการปฏิบัติที่เห็นผลได้และมุ่งความเปลี่ยนแปลงที่ผู้ปฏิบัติเป็นสำคัญ การเท็จความจริงที่ไม่ค่อยกระจ่างชัดนั้น มักจะนำไปสู่อคติต่าง ๆ

เข้าทำนองนิทานปรัมปราเรื่องตาบอดคลำช้าง ใครที่คลำไปพบส่วนไหนของช้างก็จะเหมาเอาว่า การคลำของตัวเท่านั้นถูกต้องของคนอื่นผิดหมด เป็นการสะท้อนทรรศนะเพียงแง่เดียวมเดียว แล้วก็จะนำไปโต้เถียงกันอย่างไม่สิ้นสุด การโต้เถียงกันเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงปรารภว่าควรจะสลัดทิ้ง เพราะไม่เกิดการพัฒนาให้บุคคลไปสู่เป้าหมายเชิงคุณภาพของชีวิต คือการเข้าถึงปกติสุข ยกระดับคุณภาพชีวิตให้เกิดความสงบสุขจนบรรลุถึงขั้นบรมสุข อันเป็นภาวะที่ปลอดจากความทุกข์ทั้งปวงได้ การที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนสาวกของพระองค์ให้รู้จักคิดค้นหาเหตุผลแบบสัมพันธ์กันเป็นลูกโซ่ หรือวิธีการแห่งปฏิจจสมุปบาท ก็เท่ากับทรงสั่งสอนให้รู้จักทำการวิเคราะห์เพื่อหาเหตุผล (Analysis and reasoning) โดยพิจารณาจากต้นเหตุมาสู่ผลหรือสาวจากผลไปหาเหตุ เพราะเมื่อค้นพบต้นเหตุได้แล้วก็จะเท่ากับสามารถที่จะแก้ปัญหาก็ได้เริ่มถูกจุด เป็นเหตุให้ได้บรรลุผลตามที่ต้องการต่อมาได้ การพัฒนาด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) นั้นเป็นการฝึกฝนตนเองให้มีปรีชาหยั่งรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอย่างมีเหตุผล สามารถวินิจฉัยเลือกเฟ้นได้ว่า ดี-ชั่ว คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น จนกระทั่งหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ รวมเอาองค์มรรค ข้อสัมมาทิฎฐิ และสัมมาสังกัปปะ สองอย่างแรกเข้ามา ว่าโดยสารัตถะก็คือการฝึกอบรมให้เกิดปัญญาวริสุทธิตั้งแต่ตั้งแต่ตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ ความคิด ความเข้าใจที่ถูกบิดเบือนเคลือบคลุม อำพราง เป็นต้น เพราะอิทธิพลของกิเลส มีอวิชชาและตัณหาเป็นผู้นำที่ครอบงำอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์เป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้นสงบนิ่ง มั่นคงบริสุทธิ์ ผ่องใสยิ่งขึ้น

วิถีแห่งการพัฒนาในด้านต่าง ๆ มุ่งให้ชีวิตเกิดความเข้าใจและเข้าถึงความสุข แต่หากขาดองค์ประกอบด้านปัญญาตามหลักการทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็มีอาจให้การพัฒนาเป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องมั่นคงได้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2558: 386-387) ได้แนะนำแนวทางในการพัฒนาปัญญานั้น โดยให้ดำเนินตามหลักกัณฑ์ธรรม 4 ประการ คือ สปุริสสัสเสว คบค้ำสมาคมกับสัตบุรุษ สทุทฺธมฺมสุสวน การฟังพระสัทธรรม โยนิโสมนสิการ การตรึกตรองพิจารณาถึงความจริงอย่างถูกต้อง และ ฐมนานุชฌมฺมปฏิปัตติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่ฐานะของตน ยึดหลักธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต การนำสิ่งที่มีอยู่ (อรรถกถาธรรมบท) กับสิ่งที่จะเกิดขึ้นใหม่ (กระแสดั้งนวยุค) มาใช้เป็นองค์ประกอบขึ้นนำมิตีด้านการพัฒนาชีวิตเชิงปัญญาภาพ หรือปัญญาภาวนา หรือจะเรียกว่า ภาวนิตปัญญา ในกระบวนการของปัญญาช่วงที่ยังเป็นสุดมยปัญญาและจินตามยปัญญา มีลักษณะคล้าย ๆ กับการอนุমানตามทฤษฎีกลุ่มปรัชญาตะวันตก แต่กรั้นเข้าสู่ขั้นของภาวนามยปัญญาแล้ว การเข้าถึงหรือหยั่งรู้ความจริง มีลักษณะคล้ายกับอชฌัตติกญาณตามทฤษฎีกลุ่มปรัชญาตะวันออก อย่างไรก็ตาม การใช้มุมมองการวิเคราะห์เรื่องราวในอรรถกถาธรรมบทตามกรอบของภาวนา 4 ด้าน ภายใต้ภาวะสังคมทันสมัย (modernity) เห็นว่าเป็นกรอบทฤษฎีที่น่าจะ

เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจ และสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้อง (true consciousness) เพื่อนำไปสู่การพัฒนาปมปัญหาของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี เพราะมนุษย์เป็นศูนย์กลางปัญหา การกระทำของมนุษย์จึงต้องตั้งอยู่บนฐานของปัญญา หมายถึง ต้องรู้เท่าทันสรรพสิ่งตามความเป็นจริง การดำเนินชีวิตต้องให้สอดคล้องกลมกลืนกับสิ่งเหล่านั้น ส่วนการที่จะบอกว่าคนดีในทางพระพุทธศาสนาต้องมีคุณธรรมและจริยธรรมทั้ง 3 ระดับ คือ ระดับศีล 5 ระดับกุศลกรรมบถ 10 และระดับอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ เป็นเครื่องมือสำคัญที่นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต การนำหลักพุทธจริยศาสตร์มาประยุกต์ใช้พัฒนาชีวิตประจำวัน เพื่อสะท้อนความดีความชั่วตามแนวทางพุทธปรัชญาเถรวาทเกี่ยวกับการใช้ปัญญาให้มีความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความจริงที่เป็นจริงแบบสากล การมองชีวิตโลกตามความเป็นจริงบนสภาพมูลฐานของสิ่งทั้งหลาย ที่เข้ากันได้กับความรู้สึกลึกซึ้งและจิตใจของมนุษย์ ไม่อาจมีความจริงใด ๆ อื่น นอกจากสัจภาวะสูงสุดของพุทธปรัชญา คือ การขจัดขัดเกลาสภาวะเชิงลบของชีวิตมนุษย์ ทั้งในระดับ โลกียธรรม ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก สภาวะเนื่องในโลก ได้แก่ ชั้น 5 พร้อมกับธรรมที่เนื่องด้วยชั้น 5 ที่ยังมีอาสวะทั้งหมดและระดับโลกุตตรธรรม ธรรมอันพ้นวิสัยของโลก สภาวะพ้นโลก เรียกว่า มรรคผลนิพพาน เพื่อพัฒนาตนเองจากสมมติสังขะ หรือสมมติเทศนา ตามความหมายที่รู้ร่วมกันหรือตกลงยอมรับกันของชาวโลก เช่น สัตว์ บุคคล ชาย หญิง กษัตริย์ เทวดา เป็นต้น และปรมัตตสังขะ หรือปรมัตตเทศนา ตามความหมายของสภาวะธรรมแท้ ๆ เช่น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชั้น ชาติ อายุตนะ เป็นต้น ให้เกิดความเข้าใจเข้าถึง จนพัฒนาสู่ปกติสุข สงบสุข ก้าวผ่านโลกียวิสัยบรรลุเป้าหมายแห่งบรมสุข อันมีนัยความหมายว่า “พระนิพพาน” เป็นที่สุด

พุทธญาณวิทยาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านปัญญา

พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาทจึงมีเป้าหมายหลักในการที่จะสร้างสรรค์ภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต และแก้ไขปัญหาวิตถิของมนุษย์ให้มากที่สุดเป็นสำคัญ ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงทฤษฎีเท่านั้น แต่มุ่งให้นำความรู้ไปปฏิบัติให้ได้ผลจริง ในทางพุทธปรัชญาถือว่า ชีวิตมนุษย์จะพัฒนาเข้าสู่ภาวะคุณภาพที่สมดุลได้ ต้องมีความเพียบพร้อมทั้งทางร่างกาย สังคม อารมณ์ และสติปัญญา โดยไม่สุดโต่งไปแค่ด้านหนึ่งด้านใด เพราะหากเป็นเช่นนั้นจริง จะทำให้ขาดดุลยภาพในการพัฒนาชีวิตสู่เป้าหมายเชิงคุณภาพที่แท้จริงได้ยาก ในปัญญสุตตันตปิฎก (ม.ม.อ. 1/2/305) ได้แบ่งรูปแบบของการศึกษาพระสัทธรรม หรือ ปริยัติสัทธรรม ออกเป็น 3 ประเภท ตามเป้าหมายของการศึกษา คือ 1) อลคัทพูปมปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมเพื่อให้เกิดลาภและสักการะ เป็นปริยัติเปรียบด้วยงูพิษ เป็นการศึกษาเล่าเรียนเพื่อลาภสักการะด้วยคิดว่า เราเล่าเรียนแล้วจักได้จีวร หรือ คนอื่นจักรู้เราในท่ามกลางบริษัท 4 เป็นต้น การศึกษาประเภทนี้หากไม่พิจารณาให้เข้าใจถึงเจตนา

อย่างถ่องแท้โดยมองเห็นแต่คุณที่จะได้โดยส่วนเดียวและไม่มองเห็นโทษที่จะเกิดจากการศึกษาและปฏิบัติผิดก็จะเกิดอันตรายเสมือนการโดนงูพิษกัด 2) นิสสรณัตถปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมเพื่อมุ่งการบรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นการเล่าเรียนด้วยตั้งใจว่า เราเล่าเรียนพุทธพจน์แล้วจักบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ให้ได้สมาธิ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้วอบรมมรรคจักทำผลให้แจ้ง การศึกษาเล่าเรียนประเภทนี้ จัดเป็นเป้าหมายที่แท้จริงสูงสุดในพระพุทธศาสนา และ 3) ภิกขาจาริกปริยัติ ได้แก่ การเล่าเรียนพระธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งท่านเล่าเรียนเพื่อให้เป็นกองคลังสำหรับแนะนำสั่งสอนคนอื่นเท่านั้น เป็นการเล่าเรียนของพระจิณาสพ เพราะท่านกำหนดรู้ขั้น และละกิเลสได้แล้วอบรมมรรคทำให้แจ้งผลแล้ว เมื่อเล่าเรียนพระพุทธพจน์ ท่านก็จะดำรงฐานะเป็นผู้ทรงแบบแผนรักษาประเพณีตามรักษาอริยวงศ์

พุทธปรัชญาเถรวาท มีเป้าหมายหลักที่จะสร้างสรรค์ภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต และแก้ไขปัญหาชีวิตของมนุษย์ให้มากที่สุดเป็นสำคัญ ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงทฤษฎีเท่านั้น แต่มุ่งให้นำความรู้ไปปฏิบัติอย่างเห็นผลได้จริง เพราะชีวิตมนุษย์จะพัฒนาเข้าสู่ภาวะคุณภาพที่สมดุลได้ต้องมี ความเพียบพร้อมทั้งทางร่างกาย สังคม อารมณ์ และสติปัญญา จึงจะนำชีวิตเข้าสู่วงจรแห่งความสุข ทั้ง 3 ได้แก่ ปกติสุข สงบสุข และบรมสุขได้ ทั้งนี้ต้องไม่สุดโต่งไปแค่ด้านหนึ่งด้านใด ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริง จะทำให้ขาดดุลยภาพในการพัฒนาชีวิตสู่เป้าหมายสูงสุดแท้จริงได้ยาก ส่วนสำคัญของการพัฒนาคุณภาพชีวิต ต้องเกิดจากพื้นฐานทางด้านจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นความโลภ ความโกรธ และความหลง ซึ่งทำให้คนขาดสติยั้งคิด ไม่มีวิจรรณญาณในการใคร่ครวญ การพัฒนาคุณภาพชีวิตในลักษณะที่เป็นไปแบบผิดทำนองคลองธรรม เพราะปัญหาต่าง ๆ ในกาลสมัยแห่งโลกาภิวัดนี้ เริ่มทวีความหลากหลายให้เห็นชัดยิ่งขึ้น การนำอรรถกถาธรรมบทมาเป็นเครื่องมือพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ตามความเปลี่ยนแปลงของโลก เป็นการเตือนให้ มีสติสัมปชัญญะ ไม่หลงงมงายตามกระแสจนเกินเหตุ จึงมีความจำเป็นต้องอาศัยหลักพุทธปรัชญา จากเรื่องราวต่าง ๆ ในอรรถกถาธรรมบท มาเป็นรูปแบบสะท้อนให้เห็นถึงปัญหานั้น ว่าคืออะไร เนื้อหาสาระในเรื่องแนะนำวิธีการออกจากปัญหานั้นอย่างไร รวมถึงบทสรุปของเรื่องนั้นด้วยว่ามีชีวิตที่ดีขึ้นหรือพัฒนาขึ้นถึงระดับใด ส่วนผู้ต้องการที่จะยกระดับชีวิตให้ข้ามพ้นโลกีย์วิสัยเข้าสู่มิติ แห่งโลกพ้นสามัญวิสัย ควรพัฒนาชีวิตของตนเองจากด้านใน คือ จิตใจ เมื่อสามารถควบคุมจิต ไม่ให้ยินดียินร้ายกับโลกธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และไม่หลงไหลไปกับอิฏฐานิฏฐารมณ์ของโลกที่แปรเปลี่ยนอยู่ตลอด กระแสธรรมก็จะโน้มน้าวสภาวะจิตเข้าสู่ความสุข ความปกติสุขจะช่วยหล่อ หลอมจิตใจให้เกิดความสงบ จิตที่สงบก็จะสามารถเข้าบรมสุขตามระดับขั้นได้ เพราะเรื่องราวใน อรรถกถาธรรมบท มีเนื้อหาที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน มีอุปมาอุปไมย ประกอบด้วยบุคลาธิษฐานและ ธรรมาธิษฐานอย่างแจ่มชัด ทั้งมีความสัมพันธ์กับสังคมไทยที่ยึดโยงประเพณีวัฒนธรรมมาช้านาน แฝงไว้ด้วยพุทธปรัชญาชีวิตมากมาย เป็นสิ่งจูงใจ (Incentive) หนึ่งที่ช่วยผลักดัน (Drive) และจุด

ประกายให้สังคมเห็นด้านออกของปัญหา พร้อมทั้งมีจุดยืนที่ชัดเจนในการชี้แนะ สร้าง และแสดงความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต คอยเตือนให้มีสติไม่ประมาทในชีวิต อีกทั้งยังสามารถพัฒนาวิถีชีวิตของปัจเจกภาวะและสังคมภาวะให้ดีขึ้นได้ประจวบเหมาะที่ป่องที่มีคให้เกิดความสุข ตลอดถึงการนำไปประยุกต์พัฒนาคุณภาพชีวิตให้บรรลุความสุข 3 ระดับ ได้แก่ ปกติสุข สงบสุข และบรมสุข คือ พระนิพพานได้โดยแท้

ปัจจุบันสังคมกำลังเผชิญปัญหา คือ กบฏคักทางความคิด สร้างรูปแบบ วิธีการ หรือมาตรการต่าง ๆ อย่างมากมาย แต่มีอาจสร้างทางออกของปัญหาได้ เพราะไม่รู้จักหน้าตาของปัญหาดี เข้าไม่ถึง แก่ไม่ถูกจุด สิ่งที่ดีควรแก้ก่อนกลับไปแก้ทีหลัง หรือสิ่งที่ดีควรแก้ทีหลังก็กลับไปแก้ก่อน ที่สุดกระบวนการที่นำมาแก้ไขพัฒนาก็ยังคงวนเวียนอยู่แบบเดิม ๆ คล้ายคนพายเรือไม่เป็น เรือก็ยังคงหมุนวนอยู่เช่นนั้น ไปไม่ถึงจุดหมายสักที นานเข้ายิ่งทำให้คนพายมีแรงไปกันใหญ่ การแสวงหาทางออกให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชีวิตตนเองให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสารัตถธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท จัดเป็นฐานรากแห่งความมั่นคงและการคงอยู่แห่งพระศาสนาได้ แต่กลับถูกบดบังด้วยกระแสนิยมสมัยใหม่ ทำให้มนุษย์มองไม่เห็นสาระสำคัญแห่งการเข้าถึงแก่นธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะปัญญาแห่งธรรมมีความละเอียดลึกซึ้ง เหนือกว่าทุกสิ่ง ความคิดสมัยใหม่จะสามารถสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ ช่วยให้มีมองโลกอย่างเป็นปรัวิสัย เหนี่ยวนำให้เกิดมุมมองที่หลากหลาย ภายใต้เงาแห่งกระบวนการตรรกศาสตร์หลังนวยุค อนึ่ง คนที่มีทัศนคติแน่วแน่ไปที่การแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองตามกระบวนการพุทธศาสตร์ ย่อมสามารถพัฒนาวิถีชีวิตให้เป็นอยู่ท่ามกลางเกลียวคลื่นแห่งโลกสมมติสังข์ จนข้ามผ่านไปสู่โลกแห่งปรมัตถสังข์ได้ในที่สุดโดยแท้

พุทธจริยศาสตร์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านปัญญา

ค่านิยมในการแสวงหาความรู้ เป็นปัจจัยที่สำคัญในการอยู่ร่วมกับสังคมสมัยใหม่ เพราะคนที่ไม่มีความรู้ จะไม่สามารถอยู่ร่วมในสังคมอันซับซ้อนได้อย่างมีความสุขและประสบความสำเร็จเลย ทักษะด้านการคิดวิเคราะห์ตรงให้เห็นถึงคุณค่าแท้ แยกแยะผิดชอบชั่วดี มีปฏิภาณคล่องแคล่วรอบด้านทั้งทางกายภาพและจิตภาพ เป็นผลพวงที่เกิดจาก “การพัฒนาปัญญา” หรือ “ปัญญาภาวนา” เป็นเป้าหมายหลักในการพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณภาพอย่างเต็มตัวของมนุษย์ แต่มนุษย์ก็ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด โดยอย่าเพียงแต่วางฐานชีวิตของตนอยู่แค่ระดับแนวคิด เพราะกระแสค่านิยมที่โน้มเอียงสมัยใหม่ยังคงผูกพันอยู่ในสังคมอย่างต่อเนื่อง ในยุคที่มนุษย์เกิดมาท่ามกลางอวิชชา (Ignorance) ทำอย่างไรจึงจะเหนี่ยวนำชีวิตให้ประสบความสำเร็จเจริญก้าวหน้า

เกิดความรุ่งเรืองอย่างมีความสุขอรปด้วยคุณภาพความดีงาม และปลอดพ้นจากสภาวะทุกข์ทั้งมวล การจะมีชีวิตอยู่รอดและอยู่ดี

การพัฒนาคุณค่าที่ดั่งงามแห่งชีวิตทำให้เกิดคุณภาพ ภายใต้ออกภาพในความหลากหลาย มีแนวทางหลัก ๆ ไว้ให้ปாயป็นพัฒนา คือ กายภาวนา ให้เกิดการอยู่ดีกินดีมีความสุข ศิลภาวนา ให้มีการอยู่ร่วมกันอย่างเข้าอกเข้าใจกันบนพื้นฐานแห่งสันติสุข จิตตภาวนา ให้จิตใจเกิดความสะอาด ผ่องใสและสงบระงับต่อสภาวะการณ์ และ ปัญญาภาวนา ให้รู้จักมองโลกภายในตน และโลกกว้างอย่างมีสติทำนองอย่างจริงแท้ ซึ่งตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าจะไม่มีการบังคับให้ใครมาเป็นเอกภาพเชิงเดี่ยว กลับทรงสอนให้มีการปรับตัวเป็นเอกภาพในเชิงหลากหลายทางสังคม เพื่อตระหนักรู้ในคุณค่าความหมายของความเป็นมนุษย์ อย่างมองอะไรแบบทีกทักตีคลุม โดยเฉพาะสังคมยุคสมัยนี้ เป็นสังคมที่กำลังอยู่ในภาวะน่าเป็นห่วง ไม่ว่าจะป็นทางด้านกายภาพ คือ ธรรมชาติวิปริตแปรปรวน และทางด้านจิตใจของมนุษย์ ที่นับวันแต่จะผิดเพี้ยนต่ำกว่าความเป็นมนุษย์มากขึ้น หากไม่แสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาวิกฤตสังคมเชิงรุกด้วยสติปัญญาแล้ว ทำเฉยเป็นทองไม่รู้ร้อนอยู่ มีความเสี่ยงที่จะต้องตกลงในหุบเหวที่ไม่มีแม้แต่สิ่งอะไรจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เปรียบตอนนี้เราก็เหมือนอยู่ในระยะดักแด้ อาจจะอึดอัดกับการเปลี่ยนผ่านไปสู่โลกใหม่ โลกแห่งสีสนและแสงเสียงที่คนทั่วไปกำลังไขว่คว้าและมองว่าเป็นความสุข โลกที่ความดีงาม ถูกต้อง บางที ณ ปัจจุบัน ไม่สามารถที่จะขับเคลื่อนหรือแสดงผลได้ จึงได้แต่เพียงเฝ้ารอโอกาสที่เหมาะสมมาถึงเท่านั้น เพราะหากความดีงามถูกต้องนั้น ทำไม่ถูกที่ ไม่ถูกดี สวรรค์แห่งสภาวะนั้นก็จักไม่บังเกิดผลปรากฏอย่างเต็มที่ ต้นไม้ที่เกิดมานานมีอายุหลายสิบปี จะอาศัยการเกิดนานโดยที่ไม่มีการใส่ปุ๋ยบำรุงเพิ่มเติมย่อมนับวันแต่จะแห้งเหี่ยวเฉาลงเรื่อย ๆ แต่ถ้าหากได้ปุ๋ยรดน้ำบำรุงเพิ่มก็สามารถยืดอายุออกไปได้อีกนาน พระพุทธศาสนาก็ใช้ทฤษฎีนี้เทียบเคียงได้ เมื่อมีอายุล่วงมาหลายพันปี ปรากฏการณ์ทางสังคมย่อมเปลี่ยนแปลงพลิกโผไปอย่างไม่เหลือเค้ายุคต้น ๆ อยู่เลย ฉะนั้นพระพุทธศาสนายืนหยัดมาถึงยุคนี้ได้ นับว่ามีความท้าทายเสี่ยงต่อกระแสสังคมยุคใหม่ จึงควรจะต้องมีการปรับประยุกต์วิธีการต่าง ๆ เพื่อความตั้งมั่นแห่งมรดกธรรม ปัจฉิมชนคนรุ่นหลังจะได้ยึดเป็นครรลองชีวิตต่อไป และดูเหมือนว่าโลกยิ่งเจริญมากเท่าไร ภัยอันตรายต่าง ๆ จะมากขึ้นตามมาเท่านั้น แม้อบตัวจะเต็มไปด้วยความโกลาหลวุ่นวายก็ตาม ยุคนี้มนุษย์ต้องเปิดใจยอมรับปรับเปลี่ยนมุมมองหรือแนวปฏิบัติให้เป็นแนวประยุกต์ประโยชน์ อย่าได้ยึดยึดยึดทำแต่ในแบบเดิม ๆ อยู่รำไป เพราะหากสังคมใดก็แล้วแต่มีการปิดกั้นการเสนอความคิด สังคมนั้นย่อมจะไม่เกิดความเจริญขึ้นได้ เมื่อเปลี่ยนคน เปลี่ยนยุคสมัย เปลี่ยนวิถีคิด ก็อาจพัฒนาชีวิตคน พัฒนาสังคม พัฒนาสถานที่ให้ดีขึ้นกว่าเดิมก็อาจเป็นไปได้ เมื่อกาลเปลี่ยนผ่านไปอย่างไม่หยุดนิ่ง โดยไม่เคยให้โอกาสแก่ใคร ๆ ได้อุทธรณ์หรือฎีกาใด ๆ พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเตือนสัตว์โลกให้ได้ตระหนักคิดเอาไว้เช่นกันว่า กาลเวลาเมื่อได้ผ่านพ้นไปแล้ว จะให้หวนคืนย้อนกลับเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้แน่

มนุษย์จึงไม่ควรปล่อยเวลาให้แต่ละวัน เดือน หรือปี ผ่านผ่านไปเปล่าโดยมิได้สารัตถะหรือคุณค่าอะไรไว้ให้ตนเอง (ขโม โว มา อุปัจจกา) และสังคม เพราะชีวิตของมนุษย์ทุกคนต้องยืนหยัดอยู่บนเป้าหมายเชิงบวกและพยายามเอื้อมคว้าอยู่ทุกลมหายใจ

ปัญหาที่กระจ่างชัดในปัญหาต่าง ๆ จะสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง และสร้างสำนึก ร่วมในการพัฒนาสังคมให้น่าอยู่ยิ่งขึ้น ดังพระจุพป็นถกที่เรียนท่องคาถาเดียวไม่ได้ โดยใช้เวลานานถึง 4 เดือนก็ท่องไม่ได้สักที พระพี่ชายจึงให้ท่านออกไปจากสำนัก ทำให้พระจุพป็นถกนั้นรู้สึกเสียใจและน้อยใจเป็นอย่างมากจนคิดจะสึกให้พ้น ๆ ไป พระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุการณ์เข้าจึงทรงพิจารณาอดีตภูมิของท่านว่ามีนิสัยคุ้นชินอยู่กับการร่อนทองและหลอมทองอยู่ในกิจการค้าของเศรษฐีผู้เป็นตาของตนมาก่อนบวช พระองค์จึงได้ทรงใช้วิธีการประทานผ้าผืนหนึ่งให้ท่านนั่งลูบผ้าขาวผืนนั้นไปเรื่อย ๆ พร้อมกับบริกรรมในใจว่า “รโฆรณ รโฆรณ” และได้ทรงบอกให้ท่านกำหนดพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของผ้าขาวผืนนั้นไปทีละน้อย ๆ จากการลูบผ้าไปมา ซึ่งวิธีการอย่างนี้ ก็ได้ทำให้พระจุพป็นถกเกิดความรู้เชิงปฏิบัติในแบบ “Learning by doing (เรียนรู้โดยการกระทำ)” ขึ้นในตนได้ อันเป็นวิธีวิทยาของการเรียนรู้อีกแบบหนึ่ง ที่แตกต่างจากวิธีวิทยาการท่องจำในแบบเดิม ๆ ก็ได้ปรากฏมีมาแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว ทำให้ท่านเกิดการรู้เห็นความจริงด้วยประสบการณ์ตรงเชิงประจักษ์ และด้วยดวงตาปัญญาเชิงปฏิบัติของตนได้ชัดเจนจนทำให้ท่านบรรลุผ่านภูมิแห่งบุุชชนเป็นพระอรหันต์ได้ ทั้งนี้ เพราะปัญญาเป็นตัวปลายผลที่เกิดจากการบ่มเพาะพื้นภูมิที่ถูกดีมีความจริงแท้มาแต่เริ่มแรก วสิน อินทสระ (2549: 217-218) ได้ชี้แจงว่า พระพุทธศาสนาถือเอาปัญญาเป็นคุณธรรมสูงสุดซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ ความหลุดพ้น (วิมุตติ) ตัวปัญญาเองมิใช่เป็นจุดหมายสูงสุด เป็นเพียงเครื่องมือขั้นสุดท้ายเท่านั้น ในการปฏิบัติ โดยทั่วไปจึงเริ่มต้นจากศีล คือการควบคุมกาย วาจา ให้อยู่ในระเบียบวินัยอันดี...แม้จะมีศีลดีแล้วก็ต้องประทับประคองตนไว้ด้วยความไม่ประมาท ต้องรักษาจิตด้วยสติอยู่เสมอ เช่น ระวางมิให้คิดในสิ่งที่ชวนให้คิด มิให้ขัดเคืองในสิ่งที่ชวนให้ขัดเคือง มิให้ลุ่มหลงมัวเมาในสิ่งที่ชวนให้ลุ่มหลงมัวเมา เมื่อก้าวเข้ามาสู่แดนแห่งสมาธิ คือ ความสงบมั่นคงแห่งจิตอันเป็นอุปกรณ์สำคัญในการใช้ปัญญา เหมือนการมองควัดดูในน้ำใสหนึ่ง ย่อมเห็นชัดเจน หรือการมองดูสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่ข้างทางขณะรถวิ่งอยู่กับการมองดูขณะที่รถหยุดนิ่ง ย่อมมองเห็นชัดเจนได้ไม่เท่ากัน ในการใช้ปัญญาก็ทำนองเดียวกัน ขณะที่จิตฟุ้งซ่าน สบสน วุ่นวาย ย่อมใช้ปัญญาไม่ได้หรือได้ไม่ดีเท่าที่ควร แต่เมื่อจิตบริสุทธิ์ สะอาด สงบ ตั้งมั่น ย่อมใช้ปัญญาได้อย่างดี ปัญญาที่ใช้บ่อย ๆ ทำให้เทียบคมว่องไว พอกพูนมากขึ้น เป็นปัจจัยให้ศีลและสมาธิดีขึ้นด้วย ทั้ง 3 อย่างนี้อาศัยกันและกันทำให้จิตบริสุทธิ์

สัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับกระแสไซเบอร์ในยุค 4.0 หากขาดการขบคิด ไม่พิจารณาให้รอบคอบถ้วนถี่ ๆ ต่อเรื่องราวที่ได้ยิน ได้ฟังหรือได้รับทางไหนก็แล้วแต่ อาจก่อให้เกิดความผิดพลาดเสียหายชนิดที่คาดไม่ถึงได้ ความไม่รู้ไม่เข้าใจในชีวิต สังคม และโลก อย่างถูกต้องชัดเจน

ถึงเหตุและผลของสรรพสิ่ง เป็นเหตุให้เกิดความมืดบอดทางปัญญา แต่ถ้าเข้าใจซึ่งถึงแก่นแท้ของชีวิตดังกล่าวแล้วนั้น จะทำให้มนุษย์ได้รับความสว่างในชีวิตยิ่งขึ้น นอกจากนั้นผู้วิจัยเชื่อว่าจะยิ่งทำให้มนุษย์สามารถสร้างสรรค์ระบบใหม่ขึ้นในตน เพื่อพัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางที่สมบูรณ์เปี่ยมล้นด้วยคุณภาพได้สมดังมโนหมาย เพราะปัญหาชีวิตแม้จะใหญ่หลวงและหนักหน่วงสักเพียงใดก็ตาม มนุษย์ย่อมสามารถเอาชนะฟันฝ่าผ่านไปจนสามารถยกระดับจิตใจให้หลุดพ้นจากกระแสโลกได้ในที่สุด มีแง่คิดที่น่าสนใจที่ ธีระวิภาวิไล (2544: 40) เขียนไว้ว่า การที่สิ่งทั้งหลายต้องเปลี่ยนแปลงไป ควรมองเห็นให้ได้ว่าเป็นของดี เพราะถ้าทุกอย่างคงที่เป็นอย่างเดิม ก็จะไม่มีการเจริญขึ้น การพัฒนาที่เป็นไปไม่ได้ ดังนั้น ที่ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงไป สิ่งใหม่เกิดแทนสิ่งเก่าขึ้นดีแล้ว โลกจึงใหม่สดสวยได้ทุกวัน อนึ่ง ชีวิตที่มองแต่ด้านจริงของสรรพสิ่ง จนสามารถแยกแยะได้ว่า สิ่งใดมี สิ่งใดไม่มี สิ่งไรสมมติ สิ่งไรมิใช่สิ่งสมมติ เป็นชีวิตที่เกิดประโยชน์และคุ้มค่าต่อสภาวะทางกายและจิตที่เย็น สงบเป็นสุขยาวนานยิ่งกว่าด้านอื่น ๆ ทำอย่างไรจึงจะสามารถสื่อออกถึงเนื้อในใจความแห่งอรรถกถาธรรมบทให้ผู้คนในสังคมได้เข้าใจแก่นสาร และรู้จักคัดกรองสารัตถะประโยชน์ที่สอนให้รู้จักปิดกั้นความอยาก โดยที่โลกสมัยใหม่กลับสอนให้ซึ่มลึกสู่ความอยาก มาพัฒนาชีวิตเหมือนอย่างที่เรายากให้เป็น การแทรกหรือทิ้งลายถ้อยร่ายหลักการ กระบวนการ และวิธีการในการพัฒนาให้ชีวิตได้ดำเนินไปอย่างมีคุณค่าสู่เป้าหมายที่ดั่งงามผ่านทางบุคลาธิษฐานในอรรถกถาธรรมบท ทำให้เราเห็นภาพของหลักธรรมที่สามารถจับต้องหรือนำมาประดับวิถีชีวิตได้ชัดเจนและช่วยให้กระบวนการตรรกะเปิดกว้างขึ้น แม้จะเป็นจุดเริ่มต้นเล็ก ๆ แต่ก็ เป็นประโยชน์เชิงรูปธรรมอย่างยิ่งในแง่ของการสร้างความรู้ความเข้าใจต่อ “แก่นคติธรรม” ไม่ให้แตกกรอบออกไป ซึ่งแต่เดิมถูกนำเสนออย่างจำกัด จนกลายเป็นว่าหยุดนิ่งและคงที่อยู่แค่เพียงในตำราหรือคัมภีร์ ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงสัญญาณที่ต้องการสื่อให้เห็นว่า ถ้าสิ่งต่าง ๆ สามารถตอบโจทย์กับวิถีชีวิตสมัยใหม่ สิ่งนั้น ๆ ก็จะอยู่ได้ แต่ถ้าตรงกันข้ามจะถูกกลบกลืนทับถมจากสิ่งใหม่ที่เข้ามาแทนที่จนไม่เห็นฝุ่น เพราะปรากฏการณ์ทางโลกย่อมมีความผันแปรอยู่ตลอดเวลา มนุษย์จึงต้องยอมพร้อมที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตอยู่ตลอดเวลา อันความเคลื่อนไหวทั้งปวงแห่งชีวิตของปัจเจกชนและคนในสังคมนั้น มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เกิดขึ้นโดยสืบเนื่องสัมพันธ์กันและมีเป้าหมายเพื่อบรรลุสภาวะเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ตามศักยภาพที่แฝงเร้นในตัวบุคคล

ความสุขเชิงโลกธรรมที่คนเราแสวงหา เมื่อสิ่งที่ตนทำสนองตอบต่อความรู้สึกที่ดั่งงามต่อคนในสังคม สิ่งที่ได้ คือ การยกย่อง สรรเสริญ ลาภ ยศ หรือความสุขที่ได้รับจากสิ่งที่คนอื่นหยิบยื่นให้จากการกระทำดีของตน ซึ่งเป็นความสุขที่อิงอาศัยอามิส สิ่งเหล่านี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อม แต่เมื่อใดที่ความสงบเข้ามาแทนที่ การแสวงหาทั้งปวงที่จะมาหล่อเลี้ยงตน ก็จะเป็นเพียงปัจจัยที่อำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิต หากมีอิทธิพลเหนือจิตใจของผู้สงบไม่ ความสงบจึงเป็นสิ่งที่เดียวที่จะหล่อเลี้ยงใจให้มีชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข บนโลกแห่งความเปลี่ยนแปลง

ใบนี้ จงอยู่อย่างสงบบนโลกแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้น คือจุดยืนแห่งความสุขของมนุษย์บนโลกใบนี้ กรณีที่ต้องเผชิญกับปัญหาซึ่งแน่นอนว่าไม่อาจหลีกเลี่ยงได้นั้น ทางออกที่ดีอีกแห่งหนึ่ง คือการรวบรวมสติปัญญาพิจารณาตระหนักถึงปัญหา แล้วนำเสนอทางออกโดยชกตัวอย่างหรือรูปแบบให้เห็นภาพลักษณ์ ผ่านสารัตถะหลากหลายในอรรถกถาธรรมบท อันเป็นเสมือนจุดเล็ก ๆ ที่ช่วยเติมเต็มให้เกิดจุดร่วมหลาย ๆ จุดของชีวิตที่ปรากฏคุณค่าตามแบบอย่างแนวทางในอรรถกถาธรรมบท ส่งทอดผ่านคุณภาพชีวิตที่ดีงาม จะช่วยเปิดมุมมองให้เราได้เห็นภาพกว้างของสังคม ให้เรา得以ย้อนกลับไปหาความจริงที่จุดกำเนิด เพื่อนำไปสู่กระบวนการในการพัฒนาทั้ง 4 ด้าน แล้วสรุปประเด็นในสิ่งที่ได้พบได้เห็น นำไปเผยแพร่ให้สังคมได้ใช้เป็นแนวทางหรือรูปแบบในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนให้เกิดสมดุลต่อกระแสโลกสืบไป

การเชื่อมโยงพุทธจริยศาสตร์กับอรรถกถาธรรมบท ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ผ่านรูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยอาศัยกรอบภาวนาทั้ง 4 ด้านดังกล่าว เพื่อชี้ให้เห็นสารัตถะจากเรื่องเล่าเชิงบวกและลบในอรรถกถาธรรมบท สะท้อนให้เห็นแนวทางพัฒนาชีวิตอย่างเข้าใจ เข้าถึงวิถีสังคมเชิงบวก มิใช่เป็นการอ้างอิงคุณค่าในอดีต มิได้หมายถึงการกลับไปดำรงชีวิตตามรูปแบบในอดีต แต่เป็นการนำเนื้อหาที่มีคุณค่าในอดีตมาใช้ในปัจจุบันเพื่อตั้งรับและขับเคลื่อนต่อการก้าวรุดทางสังคมอย่างรู้เท่าทัน ปัญหาชีวิตที่เกี่ยวข้องไปสู่ปัญหาสังคม เป็นที่ประจักษ์ได้ว่ากระแสโลกาภิวัตน์ที่เจริญมาสูงสุดเห็นปานนี้ สามารถมองปัญหาที่เป็นความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้อย่างครบถ้วน แต่หาได้นำมนุษย์ให้หลุดพ้นจากทุกข์แห่งปัญหาเหล่านั้นไม่ จึงต่างเริ่มที่จะตระหนักแล้วว่าพระพุทธศาสนาเป็นคำตอบสำหรับปวงปัญหาแห่งทุกข์ของมวลมนุษย์ได้ เพราะมีปรากฏเป็นความสงบอย่างแท้จริง สอนเมตตาที่เป็นสากล สร้างสรรค์สังคมให้เกิดความเจริญความถูกต้องที่ดีงามอย่างเป็นธรรม จนปราชญ์เมธียอมรับกันว่าเป็นขบวนการสันตินิยมที่แท้แรกสุดของโลก แก่มุมแห่งคำสอนในพระไตรปิฎกจึงเป็นแหล่งสำคัญที่สุดสำหรับผู้ปรารถนาสันติ สามารถเรียนรู้หลักการและวิธีการในการดำรงรักษาสันติภาพให้แก่โลกมนุษย์ได้ เมื่อนึกย้อนมาสู่สังคมไทยวิธีการอื่นใดที่ปราชญ์เมธีทั้งหลายได้แสดงทรรศนะไว้ก็มีมากประเด็น ล้วนแล้วแต่เป็นแนวทางที่นำไปเกิดความเจริญ แต่ผู้วิจัยมีทรรศนะต่ออรรถกถาธรรมบทว่าเป็นเสมือนเงาสสะท้อนความเป็นจริงแห่งสังคมยุคพุทธกาลผ่านเลยเข้าสู่ยุคหลังนวยุคนี้ จึงมุ่งเน้นให้เป็นแหล่งปรากฏการณ์ที่โดดเด่นในการสืบประเด็นแ่งคิด มุมมอง แนวทาง คุณค่า ตลอดจนถึงแบบอย่างหรือแม่บทเชิงพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณภาพอย่างสูงค่าดีงาม แล้วนำหลักการและวิธีการนั้น ๆ มาสืบสันตติให้เกิดผลสัมฤทธิ์สู่สังคมอุดมธรรม โดยเป็นส่วนที่เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาได้ ทั้งในด้านพฤติกรรม (ศีล) ที่จะเข้าไปในทางเกื้อกูลกัน ในด้านจิตใจ (สมาธิ) ให้มีเจตจำนงในทางสร้างสรรค์ และในด้านปัญญาให้เข้าใจถูกต้องถึงระบบความสัมพันธ์แห่งมรรควิถีที่อิงอาศัยกันว่าจะต้องดำเนินไปด้วยดีอย่างไรเป็นเบื้องต้นตามหลักการ วิธีการ และอุดมการณ์ต่อไป